

Naslov izvornika: Mortaza Motahhari
Takamol-e ejtema'iy'e ensan, Tehran, 1982.

S perzijskog preveo:
Muamer Kodrić

Lektor:
Sabaheta Tabak

Korektor:
Selvedina Hodžić

Web adresa: <http://alhasanain.org/bosnian/>

Tehničko uređenje:
Zumreta Džihan
Hamid Beheshti

Sarajevo, 2006. godine

Socijalna evolucija čovjeka

Ova knjiga se sastoji iz dva dijela. Prvi dio pod naslovom „Socijalna evolucija čovjeka“ je tekst dvaju predavanja koja je šehid M. Motahhari održao na Univerzitetu u Širazu. Tačan datum održavanja ovih predavanja nije poznat, ali je sigurno da su održana poslije 1971. godine. Još za autorova života stenogrami ovih predavanja štampani su bez njegovog uvida i saglasnosti, što je profesora Motahharija, posebno žalostilo, pa je nastavak štampanja i distribucije onemogućen. Nakon mučeničke pogibije prof. Motahharija ponovo su ova predavanja štampana, a da nije urađena redakтура. Nakon uvođenja zabrane štampanja i publiciranja djela ovog značajnog mislioca bez dozvole Vijeća za superviziju publiciranja djela šehida Motahharija, i ovo izdanje je zabranjeno. Tekst koji je pred vama dopunjen je bilješkama samog autora koje su uslijedila nakon prvog izdanja.

U drugom dijelu knjige donosimo tekst pod naslovom „Cilj života“. Taj tekst sadrži pet predavanja profesora Motahharija koja je održao za svojih deset učenika 1351. g. (1972.)

U ovim predavanjima dotaknute su i neke rasprave iz domena islamskog svjetonazora pa se mogu posmatrati i kao svojevrsna hermeneutička napomena djelu „Uvod u islamski svjetonazor“. I ova predavanja ranije su štampana u nekim izdavačkim centrima, ali bez kvalitetne redakture. Tonski zapisi ovih predavanja nisu dostupni, ali je u pripremi ovog teksta korišten prvi pisani stenogram.

POJAM EVOLUCIJE I SOCIJALNA EVOLUCIJA ČOVJEKA U PROŠLOSTI

Predmet našeg razmatranja ovdje je pojam evolucije u ljudskoj povijesti, odnosno čovjekova socijalna evolucija i napredak. Kada je riječ o razvoju i evoluciji čovjeka, znanstvenici obično razlikuju prirodnu ili biološku i socijalnu ili društvenu evoluciju. Biologija se bavi prirodnom evolucijom čovjeka, definirajući ljudsko biće kao posljednju kariku u lancu prirodnog razvoja životinjske vrste. Značenje prirodne evolucije sasvim je jasno. To

je, dakle, razvoj nastao prirodnim putem, bez utjecaja i upliva samog čovjeka i njegovih želja. U tom pogledu nema razlike između čovjeka i drugih živih bića. Radi se o nužnom prirodnom procesu koji je svaku životinju doveo do određenog stupnja razvoja, pa i samog čovjeka.

Socijalni ili historijski razvoj sasvim je drugačiji evolutivni proces. U njemu više priroda ne igra značajnu ulogu. Ovdje se radi o „stečenoj“ evoluciji, za razliku od prirodne koja je „nametnuta“. To je razvoj koji čovjek sam priskrbljuje i prenosi na naredne generacije kroz različite vidove odgoja i obrazovanja, a ne genetski. Prirodna evolucija odvija se bez volje i utjecaja samog čovjeka, a s generacije na generaciju prenosi se prirodnim putem, na temelju niza prirodnih, tačnije zakona genetike. Kako je socijalna ili historijska evolucija djelo samog čovjeka, njeno i prenošenje njenih rezultata ne može se odvijati prirodnim putem, nego se iz jednog historijskog razdoblja u drugo, s jedne na drugu generaciju ili, čak, iz jednog prostora na drugi prenosi učenjem i podučavanjem, edukacijom, a u prvom redu pismom kao jednim od najznačajnijih medija ljudske komunikacije. Zanimljivo je da se Kur'an časnih kune perom i pisaćim priborom: „Tako mi kalema i onoga što oni pišu“ ili „Čitaj u ime Gospodara tvoga Koji stvara, stvara čovjeka od ugruška! Čitaj, plemenit je tvoj Gospodar, Koji poučava peru.“

Dakle, tvoj je Gospodar podučio čovjeka da se koristi perom, a ono ovdje simbolizira čovjekovu nadarenost, mogućnost napredovanja u procesu historijske ili socijalne evolucije. Može se kazati kako nema dvojbe oko toga da je ljudsko društvo od svog nastanka i svojih prvih koraka u izgradnji civilizacije uvijek u stanju progresa. Jasno nam je i to da se socijalna evolucija, kao i prirodna, odvija postepeno, s tim da je protokom vremena njena brzina stalno rasla. To je ubrzano, a ne jednolično, kretanje, kako to fizičari kažu. Jasno je da znamo razliku ova dva pojma, ali pojasnit ćemo i primjerom automobila u stanju kretanja. Ako se automobil kreće brzinom od 100 km/h i njegova se brzina protokom vremena ne mijenja, onda se on kreće jednoličnom ili ravnomjernom brzinom od 100 km/h. Socijalna evolucija čovjeka, pak, odvija se ubrzano i njena brzina u svakom novom vremenskom intervalu postaje veća. Kao tijelo koje je u prvoj sekundi svoga kretanja imalo brzinu 1 km/h, u drugoj 2, u trećoj 4 ... i tako redom. Nekada brzina procesa socijalne evolucije poprima i nadfizičke vrijednosti, koje se ne mogu mjeriti uobičajenim kategorijama. Ali, iako se pojam evolucije i razvoja doima sasvim jasnim i rasvijetljenim, među znanstvenicima i misliocima bilo je i ima i onih koji izražavanju sumnju u to da se sve ono što se sa čovjekom do sada desilo može uopće nazvati progresom ili evolucijom. Iznenadujuće zar ne? Uistinu, u prvi mah je teško i povjerovati. O razlozima njihove sumnje nećemo zasad govoriti, ali, iako se ja ne slažem s takvim mišljenjima i držim da je čovjekovo kretanje kroz povijest progresivno i vodi jednom konačnom cilju koji je krajnja tačka njegove socijalne evolucije, mora se priznati da ta sumnja nije baš bezrazložna. A razloge te sumnje treba rasvijetliti kako bismo mogli u potpunosti razumjeti pojam evolucije.

ŠTA JE EVOLUCIJA?

Prije svega treba definirati pojam evolucije, što i nije baš lahak posao. Mnogo je pojmova koji su naizgled sasvim jasni i nema potrebe za njihovim definiranjem, ali, ako ipak hoćemo dati njihovu definiciju, uviđamo niz poteškoća. Naravno, ovdje ne želimo citirati sve definicije evolucije koje su filozofi do sada naveli. Ukazat ćemo ukratko na razlike između progresa i evolucije, kao i između odrednica „savršen“ i „završen/potpun“.

U islamskoj filozofiji nalazimo vrlo preciznu raspravu o ovom pitanju, a ono je vrijedno pažnje i diskusije i sa stanovišta kur'anskog teksta. Kao antonim oba rečena pojma koristimo pojam nepotpun, krnj ili manjkav. No, da li su ipak pojmovi „savršen“ i „potpun“ ekvivalentni? Ne. Ovo je bar odgovor koji nam Kur'an nudi. Uzvišeni kaže: „...sada sam vam vjeru vašu usavršio i blagodat Svoju prema vama upotpunio, i zadovoljan sam da vam islam bude vjera.“

Dakle, vjera je usavršena (kamil) a blagodat upotpunjena (tamam). No, prije nego objasnimo razliku između ovih pojmova, osvrnut ćemo se na razliku između pojmova evolucija i progres (napredak). Imaju li ovi pojmovi jednako značenje? Osvrnemo li se na njihovu primjenu, vidjet ćemo da nemaju. Zamislimo jednu diviziju na bojnopolju koja uspijeva zauzeti veliki dio neprijateljske teritorije. Za tu diviziju reći ćemo da napreduje, ali ne i da se usavršava ili evoluira. Zašto? Zato što se u pojmu usavršavanja ili evolucije skriva i određeno uzvišeno značenje. Jednostavno kazano, evolucija je okomito, uzbrdno kretanje, sa jednog nižeg nivoa na viši i tako redom, dok je progres vodoravno napredovanje u jednoj ravni.

Stoga, u pojmu socijalna evolucija čovjeka krije se i takva uzvišenost (zašto ne kazati i transcendentalnost) čovjeka kao društvenog bića, ne samo puki progres ili napredak. Koliko je stvari koje znače napredak i progres, ali ne i usavršavanje i uzdizanje ljudske zajednice! Ovim hoćemo naglasiti i moguću opravdanost tvrdnji onih koji su skloni mišljenju kako neki primjeri ljudskoga napretka ne znače i usavršavanje i evoluciju čovjeka u socijalnom smislu. Iako njihovo gledište u cjelini ne prihvatamo, mora se priznati njihova preciznost i usredotočenost u razmišljanju o ovom pitanju.

A razlika između evolucije (usavršavanja) i upotpunjavanja je u sljedećem: ako se jedna stvar, kao automobil ili zgrada naprimjer, sastoji iz niza dijelova, i ako se u toj stvari ne nalaze svi njeni potrebni dijelovi, za nju kažemo da je nepotpuna ili krnja. A kada se doda posljednji dio, naprimjer ako se uzida posljednja cigla u zgradu, reći ćemo da je ta stvar (u našem primjeru zgrada) potpuna. Ali, evolucija se odvija u fazama i postepeno. Ako novorođenom djetetu nedostaje neki organ, kazat ćemo da je dijete rođeno sa invaliditetom (tj. nedostatkom). No, ako se dijete rodi savim normalno i bez ikakvih nedostataka, to ne znači da je savršeno, jer mu tek predstoji savladavanje razvojnih faza i usavršavanje kroz odgoj i obrazovanje. Uspon visokim stepeništem odgojno-obrazovnog procesa za dijete znači usavršavanje, uzdizanje u svim aspektima njegove ličnosti. U tome se krije svojevrsna transcendentalnost i uzvišenost.

Nakon što smo ukratko pojasnili definiciju pojma evolucija i razliku između prirodne i socijalne evolucije, osvrnut ćemo se na ostala pitanja koja

se nameću u vezi s ovom temom. Pokušat ćemo naći odgovore na, čini se, tri osnovna pitanja:

1. Je li čovjek u svom društvenom životu kroz historiju socijalno evoluirao i doživio svojevrsno uzdignuće?
2. Hoće li se ljudsko društvo u budućnosti kretati ka savršenstvu ili ne?
3. Ako je odgovor na prethodno pitanje potvrđan, kako će izgledati ta platonska idealna zajednica i koja su obilježja te zajednice?

Mi možemo steći znanje o dosadašnjoj ljudskoj povijesti, a kako upoznati budućnost? Trebamo li zatvoriti oči i kazati kako se povijest neminovno kreće ka savršenstvu? Evolucija je utkana u samu prirodu vremena. Brod vremena plovi svojom rutom bez i najmanjeg utjecaja ili odgovornosti čovjeka, krećući se svojoj zacrtanoj luci, slično procesu prirodne evolucije. U prošlosti, također, ljudi nisu imali nikakvu ulogu u procesima i promjenama kroz koje je prolazio točak povijesti. Niti su mogli utjecati, niti spram tog toka povijesti imaju ikakvu odgovornost. Njihova uloga bila je sasvim beznačajna i strogo determinirana, poput uloge statista u filmu koji imaju činiti isključivo ono što im je striktno naloženo, bez prilike da iskažu svoju kreativnost? Ne, odgovor na sva rečena pitanja je odričan. Uloga čovjeka u prošlosti nije bila takva, nije ni danas, a neće biti ni u budućnosti. Takva vrsta determinizma ne vlada poviješću. Ljudi su svojom voljom, snagom mogućnosti vlastitog izbora, planirajući za svoju zajednicu, odabrali put socijalne evolucije te zajednice, vodeći je naprijed. Ne treba zaboraviti dosadašnju ulogu ljudske slobode i moći utjecaja na povijesni razvitak svekolike ljudske zajednice. Jer zahvaljujući takvoj ulozi subjekta povijesnih procesa i događanja, danas neke grupe i pojedinci iz prošlosti zavrjeđuju pažnju, hvalu i pijetet. To su oni koji su mogli stati na put napredujućoj ljudskoj povijesti, i ne potpomoći sveukupni razvitak, opredjeljujući se za vlastiti mir i komoditet, ali nisu postupili tako, već su se žrtvovali na putu evolucije povijesti. Nasuprot njih u ukupnom ljudskom pamćenju nalaze se i oni koji su na neki način opstruirali ovo napredujuće kretanje povijesti ljudskog društva, zasluživši sve kritike i optužbe budućih generacija. Zasiurno, ukoliko mi danas ne budemo svjesni svoje budućnosti i ukoliko ne budemo planirali i djelovali za tu budućnost, ukoliko budemo neodgovorni spram svoje uloge u građenju povijesti, sutra ćemo biti na meti optužbi i predmetom gnušanja naših daljih ili bližih potomaka. Ako nemamo planove za budućnost i ako ne spoznamo na pravi način svoju odgovornost pred ljudskom povijesti, ko nam može jamčiti da će ovaj brod na kojem svi zajedno plovimo sam od sebe uploviti u luku svog krajnjeg odredišta? Jer, u najmanju ruku, on može stići prije nego što treba ili, pak, zakasniti. Odnosno, postoji mogućnost ubrzanja ili odgode pristajanja u luku. Ovom pitanju mogućnosti ubrzavanja ili odgađanja događaja u povijesti, to jest tezi po kojoj se događaji u povijesti ne smjenjuju jednim slijepim nizom, u islamu a osobito u šiijskoj literaturi posvećuje se posebna pažnja. Ako se ova teza elaborira u svjetlu islamskoga naučavanja, ali sa jednog društvenog aspekta, doći će se do jednog od vrijednih dragulja osebnih islamskih znanja (al ma'arif al islami), što sam naznačio i u svojoj knjizi „Ensan wa sarnevešt“ (Čovjek i sudbina).

Pitanje bida'a

U islamskoj terminologiji nalazimo pojam bida'a, a ono što on naizgled označava neprihvatljivo je za skoro svakog čovjeka (bar onog vjerujućeg muslimana). Šiiama se pripisuje kako oni vjeruju u bida'a i to je, sa aspekta drugih, kompromitirajuća činjenica. Ovaj pojam u islamskom nauku označava reviziju od Boga propisane sudbine i predodređenja (qada wa qadr). Prihvatanje ove teze znači, ustvari, da u procesu ozbiljavanja ljudske povijesti Bog Uzvišeni nije determinirao isključiv i nedodirljiv oblik njenog napredovanja ili nazadovanja. Znači: „Hej, čovječe, ti sam si izvršitelj i provoditelj Božije sudbine i određenja. Ti si taj koji može povijest voditi naprijed ili natrag, zadržati je. Ništa, pa ni priroda, ni sredstva za proizvodnju, ni sama Volja Božija ne sprječavaju te u tome svojim izravnim upravljanjem poviješću“. To je jedan način razmišljanja i jedno gledanje na ulogu čovjeka u povijesti. Dakle, ne možemo govoriti o evoluciji čovjeka ili čovječanstva, ne možemo govoriti kako povijest vodi čovjeka progresu i svekolikom razvitku sve dok ne spoznamo cilj čovjeka kao čovjeka, krajnju tačku evolucije insanijeta. Jer, odmah smo suočeni sa pitanjima: „Ali, kamo? U kojem smjeru?“ U smjeru ne znam gdje?! Ako je u smjeru ne znam gdje, onda čemu uopće ova priča? Kojim putem krenuti ka nepoznatom cilju? Mi proučavamo historiju da bismo zahvaljujući tim saznanjima lakše koračali u budućnost. Ako je korist od historije samo u tome da nam predstavi i prepriča prošlost, a da nam ne otvori put u budućnost, onda to proučavanje biva beskorisnim. Međutim, vidimo da Kur'an proučava i prepričava historiju sa aspekta njene uloge u našem koračanju u budućnost. To i jeste njena prava uloga. Dakle (u kontekstu teme o kojoj ovdje govorimo), nameću nam se dva objekta analize: naša prošlost i naša budućnost. Pitanje naše obaveze, zadaće i odgovornosti bit će rasvijetljeno tek snagom spoznavanja prošlosti i stjecanjem saznanja o našoj budućnosti.

Socijalna evolucija u prošlosti

Bez sumnje, pogled na dosadašnju povijest nam govori kako je čovjek bar sa dva aspekta doživio napredak (pitanje je da li se ovaj progres može poistovjetiti sa socijalnom evolucijom, op.aut.). Jedan od ta dva aspekta tiče se progressa sredstava za proizvodnju. U ovaj napredak više niko ne može sumnjati jer je svima toliko bjelodan i poprima oblike koji izazivaju zapanjenost i čuđenje čovjeka, koji se nekad koristio jedino kamenom, pa ga počeo obrađivati, prilagođavati svojim potrebama, da bi danas usavršio svu ovu, divljenja vrijednu, naprednu tehnologiju. U pogledu tehničke kreativnosti i tehnološkog stvaralaštva čovjek je uistinu fantastično unapredovao, na način da prije stotinjak godina ni najumnije glave nisu mogle pojmiti do kojih će sve granica u ovih sto godina čovjek stići. Mi tu pojavu možemo označiti kao napredak, progres ili evoluciju, sasvim je svejedno. Radi se doista o nesagledivom razvoju i unapređenju sredstava za

proizvodnju i materijalnih mogućnosti savremenog čovjeka. Predviđa se da će ovakav čovjekov napredak i u budućnosti imati svoj kontinuitet, osim ako se dogodi velika tragedija ljudskog roda. Grupa svjetskih mislilaca i znanstvenika smatraju kako vjerovatnoća da će se ona desiti nije mala. Po njima, tehničko-tehnološki i industrijski napredak poprimio je razmjere u kojima je moguće da čovjek vlastitim rukama uništi čovjeka, odnosno ljudsku civilizaciju sa svim njenim znanstvenim, kulturnim i inim stečevinama i ostvarenjima. I možda će iz pepela naše civilizacije niknuti neka nova ljudska zajednica koja će svoj civilizacijski hod početi ispočetka. Ako ipak ne dođe do jedne takve globalne katastrofe, onda je moguće očekivati da će se sredstva za proizvodnju i dalje nezaustavljivo razvijati do granica koje su današnjem čovjeku nezamislive. Ovaj napredak, ustvari, je posljedica razvoja čovjekovih iskustava i evolutivnog napretka empirijskih (prirodnih) znanosti. Čovjek je uspio ukrotiti prirodu i podrediti je vlastitim potrebama. Dakle, ovdje je riječ o evoluciji čovjekova odnosa prema prirodi, evoluciji koja rezultira potčinjavanjem prirode čovjeku.

Ovdje možemo govoriti i o još jednom aspektu evolucije ljudske zajednice (naravno, opet treba naglasiti kako je diskutabilno ovu vrstu ljudskog progressa imenovati evolucijom, ali uvjetno ćemo koristiti ovaj pojam). Riječ je o procesu koji je ljudsku zajednicu iz njenog prvobitnog, prostog stanja postepeno transformirao u sve složenije oblike, što je dovelo do današnje vrlo složene strukture. Dakle, kao što je i u domenu tehnologije i industrije došlo do neslućenog progressa koji je doveo do stanja u kojem se čini neumjesnim porediti, naprimjer, prve zrakoplovne letjelice sa savremenim svemirskim krstaricama, ili kako je strukturalna složenost jednog ljudskog organizma kolosalna u odnosu na jedan jednoćelijski živi organizam, tako je i savremenu strukturu ljudske zajednice nemoguće porediti sa njenim prvotnim, prostim oblicima. Po nekim definicijama, evolucija je proces razmnožavanja i ponovnog vezivanja ćelija u organske spojeve, što dovodi do formiranja, na primjeru ljudskog organizma recimo, zajednice ćelija „zaduženih“ za specifične funkcije. Tako nastaju tkiva, organi i, na koncu, organizmi. Ovako se, pojednostavljeno, opisuje i razvoj organizma čovjeka, naprimjer. Ovakvu vrstu progressa moguće je posmatrati i u kontekstu strukture ljudske zajednice, odnosno razvoja društvenih odnosa, nazvali mi taj progres evolucijom ili ne. Prvobitni oblici organiziranja društva bili su sasvim jednostavni, pa se u jednoj plemenskoj zajednici razlikuje samo plemenski starješina ili možda još nekoliko osoba kojima on daje određene ovlasti i zaduženja. Ova zajednica nije poznavala nešto što bismo nazvali društvenom podjelom rada ili uopće organizacijsku strukturu kakva će se kasnije pojaviti. Razvojem nauke, tehnologije, razvojem sredstava za proizvodnju dolazi i do novih podjela, pojave novih zanimanja i slično. Uporedimo samo podjelu rada i organizacionu strukturu društava prije stotinu godina i danas. Uvidjet ćete nesagledive razlike. Ili, uzmimo za primjer podjele i kategorizacije različitih znanstvenih disciplina. Svojedobno su jedan Aristotel ili Ibn Sina, naprimjer, bili učitelji svih nauka svoga vremena, dok je danas sam sistem nauke i obrazovanja, kao i odgoja, uznapredovao do te mjere da stotine aristotela ili ibn sinaa podučavaju različitim naučnim disciplinama tako da jedan od njih uopće i ne poznaje

discipline kojima se bave i koje podučavaju drugi. Danas je moguće da jedan vrstan profesor iz određene znanstvene oblasti uopće nikada nije čuo za neke znanstvene discipline koje nisu predmetom njegova znanstvenog ili profesionalnog angažiranja. Ovakvo stanje uvjetovalo je i dodatne izdiferenciranosti i podjele unutar čovječanstva. Ovim ljudska zajednica biva sve raznobojnijom i heterogenijom. Jer, čovjek kreira svoju aktivnost i rad, ali i njegov rad utiče na ukupno formiranje čovjeka. Različite profesije, zanimanja, različite oblasti znanstvenog i radnog angažmana danas su toliko međusobno udaljeni, da tvore sasvim različite svjetove, što dovodi do sve veće razdvojenosti među ljudima. Sve ovo govori o stanovitom progresu čovječanstva, ali mnogi će kazati kako takav progres ima i svoje neželjene popratne pojave koje su opasne po ljudski rod uopće. Ova se opasnost ogleda u tome da će razlike među ljudima uvjetovane spomenutim promjenama i podjelama dosegnuti stadij u kojem će neki ljudi biti samo oblikom i formom ljudi, ali će izgubiti svoju osobenost čovjeka. Odnosno, ljudi bi se ubuduće mogli toliko razlikovati u pogledu svog duhovnog, mentalnog, odgojnog i karakternog koda da ćemo se zapitati koji od nas su uistinu ljudi, a koji ne. Upravo u ovom kontekstu se govori kako industrija otuđuje ljude jedne od drugih, odnosno otuđuje čovjeka od njega samog. Dakle, industrija je napravila od čovjeka mašinu koja će vršiti tačno određene funkcije, dovodeći u pitanje jedinstvo ljudske vrste uopće. Ovo je, svakako, posebno pitanje i ono zavrjeđuje određenu pažnju. No, vratimo se pitanju evolucije i razvoja ljudske zajednice. Zaključujemo kako je i u pogledu svoje strukture i organiziranosti ljudska zajednica kroz povijest doživjela zapažen progres, smatrali mi taj progres evolucijom ili ne.

Odnosi među ljudima

Ovdje se postavlja pitanje je li i u domenu dobrih međuljudskih odnosa čovječanstvo također doživjelo određeni progres ili ne. Ako se desio, ovaj se progres uistinu može smatrati evolucijom, istinskim napretkom i usavršavanjem. Jesu li ljudi danas više spremni pomoći drugima nego što je to bilo u prošlosti? Osjeća li danas čovjek više odgovornosti prema drugima nego ranije? Jesu li uzajamna ljudska osjećanja danas snažnija nego nekad? Jesu li sa pozornice društvenog života nestali svi oblici eksploatacije ljudi? Ili su se samo oblici promijenili a sama suština eksploatacije još i eskalirala? Je li ugrožavanje ljudskih prava smanjeno? Je li proporcionalno tehnološkom, industrijskom i progresu same strukture i organizacije ljudske zajednice zabilježen i napredak u sferi međuljudskih odnosa? Ili je u ovom domenu stanje ostalo nepromijenjeno? Ili će možda neko kazati kako u ovoj oblasti, ne samo da nije bilo napretka, nego je stanje još i pogoršano? Drugim riječima, je li došlo do razvoja i napretka istinskih ljudskih vrednota i kvaliteta, to jest temeljnih mjerila ljudskosti? U vezi s ovim postoje dosta različiti stavovi, među kojima se ističu i oni koji negiraju svaku vrstu napretka i progressa tokom ljudske povijesti. Pobornici ovakvog razmišljanja kazat će: 'Ako je mjerilo progressa ljudska sreća i blagostanje, onda razvoj ljudske zajednice kroz povijest teško možemo okarakterizirati kao progres i

napredak.' Oni dovode u pitanje i korisnost i svrhovitost tehnološkog razvoja ukoliko se on mjeri čovjekovom srećom, mirom i blagostanjem. Ovdje ćemo navesti dva primjera.

Primjer prvi: Brzina

Čovjek je razvijajući tehničko-tehnološke aspekte svoga života i rada uspio pojam brzine dovesti do neslučenih granica. Je li, naprimjer, samo prije stotinjak godina, bilo zamislivo da u roku od jedne minute grupa studenata mene pozove da dođem u Teheran, i onda ja za sat vremena dođem avionom i održim predavanje? Naravno da nije. Čovjek je uistinu nezamislivo unaprijedio brzinu svog kretanja. Međutim, je li ovo povećanje brzine, mjereno čovjekovim mirom i zadovoljstvom, zaista napredak ili ne? Ili se na ovo pitanje uopće i ne može dati bezuvjetan odgovor, jer brzina je sredstvo, pa u nekim slučajevima donosi čovjeku mir i zadovoljstvo, a u nekim mu to oduzima. Zahvaljujući ovom povećanju brzine čovjekova kretanja, svojim ciljevima brže stižu i dobronamjeran i zao čovjek. Tako je danas moguće u veoma kratkom vremenskom intervalu transportirati velike količine naoružanja i ubiti veliki broj ljudi u jednom trenu. Šta je, onda, krajnji rezultat ovog progresa? Ovdje ću dodati nešto s čim se sam ne slažem, ali hoću da dodatno rasvijetlimo ovu dilemu. Je li sve ovo napredak ili ne? Postavlja se pitanje da li razvoj i unaprjeđenje medicine uistinu znače napredak za čovjeka? Čini se da znače, jer danas, ako dijete oboli od difterije, vrlo brzo će biti izliječeno, nekad nije bilo tako. Međutim Carel Alexsis, posmatrajući ovo pitanje kroz prizmu kriterija čovječnosti, ističe kako napredak medicine postepeno dovodi do slabljenja ljudskih generacija. U prošlosti, ljudi su se borili sa bolestima i slabiji organizmi su odlazili, a oni otporniji ostajali. Tako su nastajale snažnije i zdravije generacije, a zahvaljujući toj prirodnoj selekciji nije postojala ni opasnost od prevelikog prirodnog priraštaja. Razvojem medicine, ovo stanje se izmijenilo, sada osobe koje je priroda osudila na smrt medicina, na vještački način, održava u životu. Tako dolazi do slabljenja narednih generacija i slabljenja čovječanstva uopće, a javlja se i problem previsokog prirodnog priraštaja.

Primjer drugi: Sredstva masovnog komuniciranja

Kada je riječ o razvoju informacionih tehnologija, posebno o mas-medijima, neupitan je progres u ovoj sferi čovjekova života i djelovanja. Kako je lijepo kada čovjek, zavaljen u fotelju na jednom kraju svijeta, tačno na vrijeme, prima informacije o zbivanjima na drugom kraju zemaljske kugle. Međutim, i ovdje se javlja nesuglasje sa kriterijem ljudskog mira i zadovoljstva. Jer, reći će kritičari progresa, upravo ta mogućnost praćenja događaja širom svijeta dodatno je zagorčala čovjeku život. Upravo te informacije donose mu nemir, uzbuđenje, zabrinutost. Mnogo je stvari za koje je bolje ne znati ih. Nekada čovjek u Širazu nije mogao saznati da je u Kučanu, na drugom kraju njegove zemlje, došlo do velike poplave i da je

nekoliko tisuća ljudi ostalo bez krova nad glavom. Danas, on odmah biva obaviješten i ta mu obaviještenost izaziva nemir. A svakodnevno se u svijetu dešava ogroman broj nezgoda, nesreća i katastrofa, i mi o njima odmah bivamo obaviješteni. Sve to naš nemir čini višestrukim i svakim danom sve većim.

Odnos čovjeka prema sebi

Sljedeće pitanje je odnos čovjeka prema samom sebi, odnosno vlastitoj duši, što možemo poistovjetiti sa pitanjem morala. Nećemo tvrditi da sva sreća i blagostanje čovjeka ovise upravo o uspostavljanju lijepog i skladnog odnosa prema sebi jer bi to bilo pretjerivanje. Ipak, ako bismo mjerili udjele pojedinih uvjeta postizanja konačne sreće, onda, zacijelo, značajan udio odnosi se upravo na ovaj odnos, rekli bismo odnos čovjeka prema vlastitoj duši. Ovaj odnos mogli bismo opisati i kao odnos ljudskog i životinjskog u čovjeku. Jer uz činjenicu da čovjek jeste sa nizom ljudskih vrednota utkanih u njegovo biće, čovjek je i „životinja“, odnosno „počovječena životinja“. Životinja koja zadržava svoje životinjsko, ali koja ima i svoje ljudsko obilježje. Ovdje se postavlja pitanje da li je čovječnost čovjeka u sjeni njegove životinjske dimenzije ili je ova potonja pokorna njegovoj čovječnosti.

Kur'an nam poručuje: „Uspjet će onaj ko je (dušu) očisti, a izgubljen je onaj što je na stranputicu odvede.“

Dakle, Kur'an govori o pročišćenju duše, odnosno izbavljenju iz stanja robovanja vlastitim strastima i niskim životinjskim osobinama. Možemo kazati da čovjek ne može imati skladan, lijep odnos prema drugim ljudima dok ne usavrši svoju ćud, uskladi svoj odnos prema sebi, uzdigne se iznad svoje životinjske dimenzije. Čovjek koji je zarobljen okovima vlastitog životinjskog ega, sklon je i robovanju ljudima moćnijim od sebe, ali i potčinjavanju i tlačenju slabijih.

Znači, ovdje smo razmatrali četiri pitanja:

1. Odnos čovjeka prema prirodi: u ovom segmentu čovjek je kroz povijest napredovao, kako smo objasnili.
2. Organizaciono–institucionalni odnosi u društvu: i u ovom segmentu je ljudski rod doživio napredak.
3. Skladan odnos među ljudima, duhovnost, o čemu ovisi i sama zbilja ljudskosti. Postoji dvojba oko toga da li je u ovoj dimenziji svoga bitisanja čovjek napredovao ili ne. Može se ustvrditi jedino to da napredak u ovoj dimenziji nije ravnomjeren progresu do kojeg je došlo u prethodna dva aspekta života čovjeka.
4. Odnos čovjeka prema sebi – moral

Uloga vjere i vjerovjesnika u evoluciji kroz povijest

Da li se savremeni čovjek uspio udaljiti od onog životinjskog i ozbiljiti u svome biću istinske ljudske vrijednosti više nego što je to bio slučaj sa čovjekom u prošlosti? Drugim riječima, kako izgleda evolucija čovjeka u njegovoj ljudskoj suštini? Kod ovih pitanja postaje jasnija uloga vjerovjesnika u historijskoj evoluciji čovjeka i ljudske zajednice, kako u prošlosti tako i u budućnosti. Kakvu ulogu je religija imala u prošlosti i kakva je njena uloga u budućnosti? Na temelju znanstvenih i socioloških pokazatelja možemo li pronaći odgovor na pitanje da li vjera treba čovjeku u njegovom budućem evolutivnom razvoju? Drugim riječima, hoće li religije uopće i biti budući da njeno postojanje ovisi o postojanju potrebe za njom, kao što je slučaj i sa drugim potrebama?

Kur'an kaže: „Zapjenušana voda odlazi i nestaje, a u zemlji ostaje ono što ljudima korist donosi.“

Dakle, Kur'an nam navodi primjer poplave i pjene na površini vode koja brzo nastaje, a sama voda ostaje u zemlji i koristi ljudima. Ono što je korisno ostaje, a ono što je beskorisno – nestaje.

Pitanje budućnosti religije je izravno vezano za njenu ulogu u evoluciji same suštine čovjeka - onoga po čemu on jeste čovjek, tj. ulogu koju ona ima u čovjekovim lijepim odnosima sa sobom i sa drugim ljudima. A činjenica je da je u ovom segmentu čovjekova života njena uloga bila, a vjerovatno će i ostati, nezamjenjiva.

Stoga, naziru se dvije moguće vizije budućnosti čovječanstva. Ili će doći do njegove potpune propasti, odnosno kolektivnog samoubistva ljudskog roda i njegova nestanka sa lica zemlje, ili će čovječanstvo doživjeti ozbiljenje svoje istinske sudbine – osebuje evolucije u svim aspektima i sferama čovjekovog individualnog i društvenog življenja, to jest evolucije u domenu čovjekova odnosa prema prirodi, u sferi znanja i nauke, moći, slobodi, emocijama i ukupnosti njegova ljudskog sadržaja. Ozbiljenje ovakve opće evolucije je ono u što mi, na temelju našeg religijskog učenja prije svega, čvrsto vjerujemo. Jedino religijsko učenje može savremenog čovjeka izbaviti iz povijesno-civilizacijskog ćorsokaka u koji je zapao.

Pitanja i odgovori

Pitanje: Vi ste u svom predavanju kazali kako je industrija štetna za čovjeka jer se koristi u prljave svrhe. Dakle, u ovom slučaju industrija je protiv čovjeka. Ali, vi niste ovo pitanje razmatrali sa stanovišta društvenih klasa, jer upotrebu industrije protiv čovjeka treba analizirati sa aspekta društvenih odnosa. U slučaju da se industrija upotrebljava protiv čovjeka, nije kriva sama industrija nego krivicu treba tražiti u ekonomskim odnosima.

Odgovor: Ja Vas molim da pažljivo slušate ono što govorim, posebno stvari koje naglašavam. Nikada nisam rekao da je industrija štetna po čovjeka, niti da je protiv čovjeka. Kada sam rekao nešto tako? Prvo, ja sam

samo prenio riječi drugih s namjerom da vas upoznam s njihovim stavovima i teorijama kako biste ih pažljivo razmotrili. Drugo, nisu ni oni čija sam razmišljanja prenio takvo što ustvrdili.

Oni kažu kako je industrija sredstvo i kao takva je neutralna isto kao što je i nauka za čovjeka sredstvo i kao takva neutralna. Dakle, sredstvo čovjeku ne određuje cilj, nego čovjek koristi sredstvo za ostvarenje svojih ciljeva koje je sam odabrao.

Znači, automobil nam ne govori kamo da se njim vozite, a gdje da ne idete. Ne govori vam ni da idete priteći u pomoć postradalom u zemljotresu, niti da idete krasti i ubijati.

Sredstva su po svojoj prirodi neutralna. Oni koje sam citirao, također, neće da kažu kako se čovjek u svojoj suštini mora popraviti da bi mu sredstva koja upotrebljava bila korisna. To je u svojim stihovima kazao i Rumi još prije šest–sedam stoljeća.

Ko god se bez glave kreće, rep je
i kretanje njegovo kao da slijep je.

Znanje, imetak, položaj, slava i Kur'an
smutnju donose u rukama lošim.

Bolje dati nož pijanoj budali
nego znanje da dođe do zlih.

Dakle, riječ je o samoj suštini, zbilji čovjeka. Neki su, površno razmišljajući, ustvrdili kako je u osnovi klasna podijeljenost društva jedini uzrok toga da čovjek bira antiljudske ciljeve i koristi industriju protiv čovjeka. Oni kažu: „Iskorijenite klasne suprotnosti, nestat će i sve ostalo.“ U jednom od predstojećih predavanja govorit ću upravo o tome kako je iskorjenjivanje klasnih suprotnosti jedan od nužnih uvjeta za sreću i usavršavanje čovjeka uopće, ali ne i jedini.

Zato, ako bismo htjeli znati stav islama o idealnoj ljudskoj zajednici, u svjetlu onoga što se govori o Mehdijevoj vlasti, razumijevamo kako islamska teorija ne uočava čekanje da se potpuna evolucija desi sama. U knjizi „Mehdijev ustanak i revolucionarni pokret“ posebno sam naglasio i to da evolucija (usavršavanje) jeste postepen (stupnjevit) proces.

Rješavanje problema eksploatacije jednih ljudi, sa ekonomskog aspekta, jeste jedan od uvjeta, jedan od nezaobilaznih elemenata socijalne evolucije čovjeka, ali ne i dovoljan. Kao argument možemo spomenuti činjenicu da i u društvima u kojima su klasne podjele nestale čovjek još nije dosegnuo svoju suštinu, odnosno puni sadržaj pojma čovjek, kao vrhunac svog svestranog evolutivnog razvoja. Zar o tome ne govore dovoljno masovna ubijanja u savremenim, tzv. neklasnim društvima? Zašto, ako nema klasa? Solženjicin u svojoj knjizi tvrdi kako je od Oktobarske revolucije do sada u sovjetskoj Rusiji ubijeno oko 100 miliona ljudi. Dakle, je li boljka ljudske zajednice samo klasnost ili pitanje nadmoći čovjeka nad čovjekom? Upravo ova diktatura proletarijata o kojoj govore najgori je oblik nadmoći čovjeka nad čovjekom.

Zaključimo: uklanjanje klasnih suprotnosti jeste nužan ali ne i jedini uvjet.

Pitanje: Ako ekonomski, društveni i kulturološki odnosi prolaze kroz evolutivni proces, zar i religija, također, ne treba evoluirati? Drugim riječima, ako je sve ovo u stanju evolutivnog razvoja, religija ne treba biti izvan tog procesa.

Odgovor: Odgovor na ovo pitanje je sasvim jasan. Kako uopće razumijevamo religiju? Ako religiju razumijevamo kao pojavu nastalu u jednom vremenu, pod određenim uvjetima prostora i vremena, tj. pojavu ovisnu o vremenu i prostoru, onda to prije svega i nije religija; a ako i jeste, takva je religija podložna mijenjanju. Ali, ako religiju shvatamo kao obznanjenje (objavljenje) zakona socijalne evolucije (tj. kao što je nauka otkrila zakone prirodne evolucije, tako religija putem objave obznanijuje zakone socijalne evolucije), u tom slučaju zakon evolucije nije podložan evoluiranju. Naprimjer, u procesu prirodne evolucije, ako je kazano kako biljke evoluiraju prema tim i tim zakonima, onda sami zakoni, razumljivo, nisu promjenjivi. Zakoni nisu pojave. Sam Poslanik, donositelj Objave, Božije poruke čovjeku, jeste pojava. On se rodio, rastao, živio i umro („Ti si smrtni i oni su smrtni“, Kur'an). Ali, Kur'an (naravno ne mislim na ispisane listove, jer oni stare i nestaju) sadrži niz činjenica, saznanja i zakona namijenjenih čovjeku i kao takav ostaje. Dakle, Poslaniče, ti umireš, a Kur'an ostaje, jer ti si pojava, a Kur'an je zakon. Pojava nastane i nestane, a zakon ostaje.

Pitanje: Šta činiti na planu duhovne i moralne evolucije u društvima koja su preplavljena neredom?

Odgovor: Naprotiv, u društvima kojima vlada veći nered postoji više plodnog tla za moralno i duhovno usavršavanje. Jer, moralna ili duhovna evolucija rezultat je otpora i ustrajnosti.

Možda ste i vi imali priliku primijetiti, ja jesam, da u jednom selu ili nekoj kasabi gdje žive sasvim prosječni ljudi sa približnim standardom, ako je neki pojedinac nemoralan i problematičan, onda se radi o osobi sklonoj lažima, krađama i slično.

Različiti stavovi o budućnosti čovjeka

Mi smo, dakle, ovdje govorili o pojmu povijesne ili socijalne (društvene) evolucije čovjeka u prošlosti. Naše pitanje bilo je da li ono što se u čovjekovoj ljudskoj zajednici uopće do sada zbilo možemo smatrati evolucijom (usavršavanjem) ili bar napretkom ili ne. Ili je, možda, u nekim segmentima čovjekova društvenog života došlo do značajnog progressa, ali u nekim drugim segmentima i dimenzijama čovjekova življenja ili nije bilo napretka i evolutivnog razvoja ili je on bio vrlo, vrlo spor i nije ni približno ravnomjeran potonjem. Čovjek jeste postigao značajan napredak u nekim

tehničkim, organizacionim i strukturalnim aspektima društvenog života. Ali, u ljudskoj dimenziji svog društvenog života, čovjek nije postigao znatan progres. Ako bismo društveni život ljudi uporedili sa jednim organizmom (koji ima dušu i tijelo), onda bismo kazali kako su njegovi tjelesni organi (tehničko-tehnološki i organizacioni) značajno evoluirali, a njegova duša (humani aspekt čovjekova života) nije doživjela napredak niti približan onom materijalnom. Ovdje dolazimo do različitih promišljanja pitanja budućnosti čovjeka.

Pesimizam i beznade glede čovjekove prirode i budućnosti čovječanstva

Postoje dosta skeptična viđenja čovjekove budućnosti, prema kojima postoji ozbiljna prijetnja da će čovječanstvo doživjeti neku vrstu samouništenja ili kolektivnog samoubistva. Ovakvu vrstu skepticizma nalazimo prvenstveno u zapadnim društvima i među ondašnjim autorima i intelektualcima. Neki od njih otišli su i korak dalje pa ih ne možemo nazvati skepticima. Njihovi su stavovi u potpunosti pesimistični, jer vjeruju kako je ljudska priroda nepopravljiva, životinjska. Po njima, čovjek je u samom svom sadržaju sklon lažima, varanju, tlačenju, samoljublju, pvođenju za strastima, pa je stoga od samog svog nastanka pozornica ljudskoga društva ispunjena ljudskim zlom i neredom, koji imaju svoj kontinuitet kroz sva razdoblja ljudske povijesti, od prvobitne ljudske zajednice do novovjekovne civilizacije. Kultura i civilizacija, prema ovom stajalištu, nisu uspjele izmijeniti prirodu i bit čovjeka. Pagansku prirodu bića što se čovjekom zove ništa u povijesti nije uspjelo izmijeniti. Razlika između čovjeka prvobitne ljudske zajednice i čovjeka savremene civilizacije postoji samo u domenu načina i metoda djelovanja i življenja dok su ciljevi kojima teži ostali nepromijenjeni. Stoga, kao rezultat ovakvog stanja čovjeka imamo beznade iz kojeg se ne nazire nikakvo rješenje, pa čovjeku, odnosno ljudskoj zajednici u cjelini, ne preostaje ništa doli samouništenje i propast.

Marksistička teorija

Prema ovoj teoriji, ne treba biti pesimističan glede ljudske prirode i budućnosti čovječanstva. Pitamo se zašto je onda tako bilo u prošlosti. Zagovornici ove teorije nude odgovor: zato što se nije pronašao korijen ljudskih poteškoća. Nije to samo neznanje, nemoćnost i ... nego je glavni uzrok nevolja čovječanstva u ideologiji koja je vladala ljudima.

Pored pitanja kao što su znanje, kultura i slično, za čovjeka je nužno pitanje društvenog učenja i ideologije koja dominira ljudskim društvom. Da bi se čovjek mogao boriti protiv svih svojih slabosti, pa čak i onih slabih tačaka koje se tiču njegove ljudske dimenzije, mora doći do promjene ideologije. Prema njihovom uvjerenju, otkad je čovjek prošao kroz fazu

prvobitne životne zajednice, od dana kada je nastala privatna svojina i otkad se ideologija temelji na svojini i klasnom životu zajednice, od dana kada su društveni sistemi uzrokovani klasnom podjelom u društvu, dominirajuća (vladajuća) ideologija dozvolila je čovjeku da eksploatira druge ljude i tu eksploataciju u potpunosti legalizirala i ozakonila. I sve dok takva ideologija upravlja životom čovjeka, postojat će i suprotnosti, neuspjesi čovječanstva, nepotpunosti, krvoprolića, ratovi, sukobi i slično.

Promjenom vladajuće ideologije sve ove devijacije će nestati. Svi ljudi postat će jedinstven kolektiv, svi će biti jednaki i neće više biti gramzivosti, nepravdi, tlačenja, straha, duševnog nemira, depresije.

Tako će se ljudsko društvo usavršavati i u svojim humanim dimenzijama naporedo sa naučno-tehničkim i materijalnim razvojem. Dakle, doći će do paralelne evolucije tijela i duha organizma kojeg zovemo ljudskom zajednicom. Ovo je, dakle, marksistički stav. Na ovoj teoriji se temelji marksizam. Znači, korijen svih nevolja je u klasnoj ideologiji i privatnom vlasništvu. Potpuno razvijeno ili usavršeno društvo je ono u kojem nema klasnih suprotnosti.

I ova teorija ima nekoliko sasvim vidljivih nedostataka. Prije svega, ako je ideologija isključivo mišljenje, odnosno jedno filozofsko mišljenje, pitamo se može li jedno filozofsko mišljenje (učenje) promijeniti ljudsku prirodu. Zašto nauka to nije bila u stanju? Zato što nauka jeste samo znanje, obaviještenost, informiranost. Kako onda ideologija može utjecati na prirodu čovjeka ako je ona u svim svojim elementima tek znanje i spoznaja, bez imalo elemenata vjerovanja u smislu unutarnje sklonosti i težnje? Je li vladajuća ideologija proistekla iz prirode vladajućih ljudi? Ili je ideologija učinila da priroda ljudi na vlasti bude onakva kakva jeste? Vi (tj. zagovornici marksističkog učenja) koji dajete prednost realnom u odnosu na misao ne možete tvrditi kako vladajuće klase čine nepravdu i tlače druge jer je njihova ideologija takva, prije biste trebali tvrditi da je njihova ideologija nepravedna i tlačiteljska jer im je priroda takva, tj. jer tako zahtijeva njihov osjećaj koristoljublja, jer je čovjekova priroda takva da traži korist za sebe koliko god mu to dozvoljavaju raspoloživa sredstva. Po vama bi trebalo da je ljudsko koristoljublje proizvelo tlačiteljsku i eksploatatorsku ideologiju, ne obrnuto.

Ideologija je sredstvo u rukama čovjeka, nije čovjek sredstvo u rukama mišljenja i ideologije. Pa vi tvrdite da je idealističko razmišljanje ono po kojem je čovjek sredstvo u rukama vlastitog mišljenja i ideologije koju je sam stvorio. Ako je tako, onda šta to može spriječiti neke ljude da sa promjenom ideologije a bez promjene ljudske prirode opet u ime upravo te nove humane i besklasne ideologije vrše najveće manipulacije i eksploatiraju druge ljude? Sve se svodi na to da nijedna promjena oblika i sistema (vladajućeg, dominantnog, op. prev.) ne donosi suštinsku promjenu jer se u svakom novom sistemu opet javlja čovjek sa istom svojom prirodom i taj novi sistem pretvara u svoje oruđe (sredstvo). Kako se može jamčiti da do toga ne dođe?

Zar u zemljama koje slijede takve ideologije (marksističke, op. prev.) čovjek ima slobodu? Ondje postoji jednakost, ali ne jednakost u sreći i blagostanju, nego jednakost u nesreći, rekli bismo. Tamo ne postoje klasne

razlike, nego među dvije stotine miliona stanovnika njih deset miliona, u ime i pod plaštom komunističke partije, upravljaju svim resursima i sredstvima. Zašto ne dozvolite i ovom ostatku od stotinu devedeset miliona da i oni budu korisni kao i vi?

Zato što biste vi izgubili privilegije koje sada imate. U ime jedne antiklasne ideologije nastale su najveće ljudske patnje i nevolje, nastala je nova klasa koja se samo, eto, ne zove klasom. Uzrok ovome je u činjenici da jedno mišljenje kao takvo, jedna filozofija kao takva, tj. čim se tiče ljudskog uma, percepcije i spoznaje, ne može bitno utjecati na čovjekovu prirodu. Spoznaja samo osvjetljava put čovjeku kako da bolje prepozna svoje koristi i dobra, da dalje vidi. Ali spoznaja nikada čovjeku ne nudi više (uzvišene) ciljeve.

Kako ja mogu naći viši cilj ako on nije u meni samom, ako nije u mojoj prirodi? Zar i vi ne tvrdite da misao i mišljenje kao takvo nemaju za čovjeka vrijednost autoriteta? Kako će onda mišljenje upravljati čovjekom i kontrolirati ga?

Stav islama

Ovo učenje niti je toliko razočarano prošlošću, niti je pesimistično glede prirode čovjeka. Ova nam škola mišljenja poručuje: „Ono što čovjek našeg vremena tvrdi o ljudskoj izvornoj prirodi kao zloj i pokvarenoj jednako je onom nepravednom i nesvjesnom svjedočenju meleka prije samog čina stvaranja čovjeka, koje je Bog odbacio kao neutemeljeno“. Pogledajmo kako Kur'an lijepo opisuje činjenice pred sami čin stvaranja čovjeka. Sve one alegorije u zbilji stvaranja.

„I kada reče Gospodar tvoj melekima: 'Stvorit ću Sebi namjesnika na zemlji.'“

Kada je, dakle, Bog Uzvišeni obznanio pokornim provoditeljima Njegovih zapovijedi kako će stvoriti Sebi namjesnika, iz nekog razloga – možda zato što su i prije ovog čovjeka postojali ljudi ili zato što su bili svjesni jedne dimenzije ljudskog bića, njegove životinjske prirode – meleki su kazali ono što će u devetnaestom i dvadesetom stoljeću govoriti i sam čovjek.

Rekli su: “Hoćeš li tamo (na zemlji) stvoriti onoga ko će nered činiti i krv proljevati”

Dakle, zar ćeš, Bože, stvoriti jedno zlo biće kvarno po njegovoj prirodi, biće koje je prirodno sklono ratovanju i krvoproliću? I stvori biće čija priroda, kao ni naša, nema nikakvih životinjskih sklonosti ni prohtjeva. „A mi tebe slavimo i hvalimo.“ Kako im bi odgovoreno? „Doista Ja znam ono što vi ne znate.“

Kur'anske riječi ovdje doista zvuče čudesno! Bog čovjekov ovako odgovara onima koji prigovoriše naravi čovjeka: „Vi ne znate, niste upoznali čovjeka, samo Ja znam što stvaram, vi ste vidjeli samo jednu stranu medalje, vidjeli ste čovjekove životinjske, ovoprirodne sklonosti i

težnje, ali ne i one duhovne, božanske, istinski ljudske. Niste vidjeli iskonsku prirodu čovjeka. Ja sam u čovjeka utkao prirodu zahvaljujući kojoj on izvan svake ideologije teži uzvišenome, po samoj biti svojoj. Ideologija koju ja donosim čovjeku za jedan od svojih stupova ima upravo tu primordijalnu prirodnu iskonsku čovjekovu sklonost i težnju.

U čud ovog čovjeka usadio sam sjeme istine, istinoljubivosti, pravdoljubivosti, slobodoljublja. Sadržina bića čovjeka nije ispunjena samo sebičnošću, koristoljubljem, životinjskim nagonima, silom, nepravdom i slično. On, čovjek, biće je složeno od svjetla i tame i upravo ta činjenica ga uzdiže iznad svih ostalih stvorenja, uključujući i meleke. Zar čovjeka može voditi ideologija koja, kako oni kažu, brine samo o interesima kolektiva?“

Može li čovjekovom vodiljom biti ideologija koja je puko mišljenje, filozofski stav, bez ikakvih duhovnih intencija, potpuno nesvjesna zbilje čovjeka? Može li takva ideologija biti čovjekov učitelj i odgajatelj uzvišenih ljudskih vrednota? Ili će čovjekovom vodiljom biti ona teorija po kojoj je čovjek u svojoj biti prazan, nema nikakvu u sebe utkanu naklonost ni prema čemu, njemu nije svojstveno nikakvo uspinjuće napredovanje niti kakva transcendentna dimenzija? To je teorija koja čovjeka smatra isključivo materijalnim bićem koje sebi zamišlja i stvara nekakve vrijednosti.

Čovjeka treba upoznati sa samim sobom.

Čovječe, upoznaj sebe!

Čovječe, educiraj se i odgajaj!

Čovječe, spoznaj svoj cilj i put svoga svekolikog usavršavanja!

Zaista je uvreda za dostojanstvo ljudskog bića uopće to što se tvrdi kako su sva čovjekova nastojanja i naponi u povijesti bili usmjereni na ostvarenje vlastitih, pojedinačnih ili grupnih, nacionalnih ili inih interesa i koristi. Jer čovjek u intimi svoga bića, u svojoj unutarnjoj dimenziji (bo'd al batini) posjeduje „uzvišenu“ i „nisku“ prirodu, koje se neprestance međusobno nadmeću. Ljudi u čijim suptilnim nišama njihovih bića „uzvišene snage i potencijali“ pravdano, s mjerom, uravnoteženo (mo'tadil) kontroliraju one „niske“ svrstali su se na stranu Istine, Pravde i Dobra kao takvog. Oni, pak, koji su u ovom unutarljudskom nadmetanju porazili sebe kao čovjeka spadaju u onu grupu ljudi kojima upravljaju njihovi životinjski porivi i afiniteti.

Prema kur'anskom tekstu, najveličanstvenija čovjekova borba je ona koja se vodi između istine i zablude, borba čovjeka oslobođenog okova prirode, okova drugih ljudi i životinjskih okova, čovjeka koji je u svome biću i životu ozbiljio dosegnuto uvjerenje i ideal, čovjeka koji u svome vjerovanju ima čvrst oslonac. Nasuprot ovakvom čovjeku je onaj koji je propao tragajući samo za svojim niskim interesima.

Pogledajmo kako lijepo Kur'an opisuje prvi sukob u čovjekovu svijetu, bilo da se radi o historijskom događaju ili metafori (to za ovo naše izlaganje i nije relevantno):

„I čitaj im o dva sina Ademova (Kabil i Habil) što približenje žrtvovanjem htjedoše postići, pa od jednog bi primljeno, a od drugog ne. (Kabil svome bratu Habilu, čija žrtva bi primljena) reče: 'Ja ću tebe zacijelo

ubiti.' (Habil) reče: '(Nisam ja kriv). Bog prima žrtvu od krijeposnih i Njega svjesnih. Ako ti pokušaš ubiti mene, ja tebe nipošto neću. Ja se bojim Boga svjetova. Ti ćeš biti griješan i za moje ubistvo i za svoje protivljenje pa ćeš od stanovnika Džehenema biti, a to je boravište tlačitelja nepravednih.' Onda, nakon ovog razgovora, natjeraše ga strasti njegove da ubije brata svoga i to učini.“

Počinjući kazivanje o Kabilu i Habilu, Kur'an govori o suprotstavljanju jednog čovjeka drugome. Jedan je onaj koji ozbiljuje vjerovanje svoje i ideal, istinoljubiv, pravedan, lišen materijalističkih traženja. Drugi je onaj devalvirani čovjek savladan vlastitom životinjskom naravi. Prvi govori o Bogu, svijesti o Njemu, o krjeposnosti na osnovu koje On prima djela ljudi. On govori svome suparniku: „Ako ti digneš ruku na mene, ja zasigurno neću ubiti (dakle, čovjek po svojoj izvornoj naravi nije ubica) i ja se bojim Gospodara svjetova.“ O onom drugom (Kabilu) Kur'an govori kao o osobi-taocu vlastite niske duše, koja na zlo podstiče (nafs al-emma).

Kazivanje o Kabilu i Habilu je jedan od najveličanstvenijih pasaža kur'anskog teksta o čovjeku, o dva aspekta njegove osobnosti, pojašnjavajući kako uvjeren, vjerujući čovjek, oslobođen svakovrsnih materijalnih, prirodnih, društvenih i okova svojih strasti, na zlo podstičuće duše, kako, dakle, takav čovjek biva istinskim sljedbenikom uzvišene ideje vodilje, na čijem putu korača postojano, ojačan snagom svoje vjere.

U isto vrijeme, Kur'an nas upoznaje i kako čovjek može strmoglavce u propast padati.

Da ne bi bilo zabune, borba između Kabila i Habila nije metafora o klasnim podjelama i sukobima među ljudima, kakve se tvrdnje ovdje-ondje mogu čuti među našim marksistima.

U svojim historijskim kazivanjima Kur'an neizostavno pojašnjava ulogu slabih i potlačenih (mostada'fin), s jedne, i moćnih silnika, s druge strane. Ali uvijek u tim kazivanjima nalazimo nastojanje da se značajni i presudni historijski sukobi, ratovi prikažu kao konfrontacija vjerujućeg čovjeka, s jedne, i koristoljubivih egoista, s druge strane.

Ovo sam donekle pojasnio i u knjizi „Qiyam wa enghelab-e Mahdi“. Sa stanovišta Kur'ana, ove dvije glavne struje postoje i u nutринi čovjeka pojedinca, ali i u biću zajednice, dijeleći ljude na one vjerujuće, koji su dosegнули ozbiljenje ideala, i one posrnule u nizine svog životinjskog jastva.

Mevlana Dželaludin Rumi lijepo kaza:

Dvije su vene, voda slatka i slana
kolaju svjetovima do Sudnjeg dana.

Prvim stihom Mevlana ukazuje na činjenicu da tijelom ljudske zajednice teku dvije vode, slana i slatka. Drugi stih možda bi se mogao donekle i kritizirati snagom činjenice da ljudsko društvo kroz svoj povijesni razvitak korača boljem poretku.

Ovo učenje (islamsko, op. prev.) vjeruje u istinoljubivu prirodu čovjeka. Vjeruje, dakle, u ljudske vrijednosti, ne poriče ih kao marksizam niti ih smatra apstraktnim, zamišljenim kao idealizam. Ove vrijednosti u islamskom učenju promiču se kao prirodna sklonost čovjeka da traga za

razotkrivim istinama, ne kao sklonost traganja za pojmovima koji su djelo čovjeka, (ljudskog) umišljaja:

Čovječe! Spoznaj sebe i pojmi svoju zbilju! Ove uzvišene vrijednosti su u tvojoj nutrini, jer one postoje u makrokosmosu čiji si ti preslik.

„I ukrasili smo ga (čovjeka) božanskom čudi.“ Te su vrijednosti božanski atribut i njihove zrake utkane su u tvoje biće. Otkrij ih!

Shodno tome, kakva onda budućnost očekuje čovjeka? Treba li prihvatiti stav onih koji ponavljaju riječi meleka s početka stvaranja čovjeka i kazati kako je čovjekova priroda prljava i nema nade u budućnost čovječanstva? Hoćemo li prihvatiti devijantne pojave poput suicida, narkomanije i slično? Ili ćemo spas tražiti u ideologiji čija jedina osobenost jeste besklasnost, uz, naravno, sve njene manjkavosti?! Jedan od nedostataka pojasnili smo ranije kao teorijsku proturječnost. Kazali smo, ako je kretanje proizvod suprotnosti, onda, u slučaju ozbiljenja društva bez ikakvih suprotnosti i polarizacije, ljudska zajednica će doživjeti stagnaciju i neće se kretati ka daljem usavršavanju. Je li krajnji cilj i vrhunac čovjekova usavršavanja da dosegne tačku mirovanja?! Ili se ljudsko usavršavanje uzdiže iznad pitanja (klasnih) suprotnosti?

Čovjek, i kad riješi pitanje suprotnosti u društvu, pred sobom još ima načelo „i nadmećite se u dobrima“. Kada dostigne stupanj neutraliziranja klasnih suprotnosti, koje do tada jesu bile manjkavosti u životu čovjeka kao društvenog bića, tek je u stanju početi otklanjati vlastite nedostatke i otpočeti savladavanje predstojećeg mu strmog puta uspinjućeg, koji nema kraja. Na tome uspinjućem usavršavanju uvijek iznova u beskraj u univerzuma (čitaj: bitka) izranjaju novi vrhovi, dozivajući čovjeka k sebi. Čak i sam Poslanik Božiji ima u tom metaprostoru beskonačnu mogućnost uspinjanja. Ova beskonačnost za nas, možda, jeste nepojmljiva, ali je izvjesna realnost.

Stoga, idealno društvo, snagom činjenice da je to zajednica vjerujućih ljudi koji su ozbiljili svoj ideal, je društvo pobjede nad devijantnim interesima, društvo u kojem je pobijedilo dobro, krjeposnost, svijest i pravda. To je društvo plod pobjede jedne strane medalje čovjekova bića nad drugom. Ili, kur'anski kazano, pobjede Božije strane (hazallah) nad đavolom (hizb-al-šejtan). A kako je čovjek umno, svjesno, slobodno biće stvoreno s voljom, pravom izbora, ali i odgovornosti i obavezom, od prvog trena kad je proživljen u svojoj ljudskoj dimenziji (kad god to bilo) bio je i znak – dokaz Božiji. Nemoguće je da čovjek bude na Zemlji, a da ne postoji dokaz Božiji u ljudskom obliku koji će upoznati čovjeka sa njegovim odgovornostima i obavezama.

Eto, ovakva budućnost očekuje čovjeka.

Pred njim je cilj – samospoznaja i konačna pobjeda svih zala i zabluda, čovjekovo ovladavanje svim aspektima vlastite prirode. To je ona trajuća borba između istine i neistine čiji ishod naša religijska tradicija kroz riječi i pera vitezova islamskog nauka opisuje kao uspostavu najpravednije, idealne i očekujuće vlasti h. Mehdijske.

Da zaključimo, evolucija čovjeka u svojoj „ljudskoj“ dimenziji nije došla u ćorsokak. To i jeste cilj vjere, jer ona (vjera) je ideologija koja počiva na

duhovnoj naravi čovjeka, na njegovom samospoznavanju. Vjera pretendira da upozna čovjeka s tom njegovom izvornom naravi i odgoji njezine izraze u čovjekovom bivanju, te uspostavi ravnotežu između te transcendentne i one bio-fizičke dimenzije u čovjeku. Svi religijski obredi bogoslužnja, molitve, obraćanja Bogu, ustezanje od činjenja grijeha poput laži, ogovaranja, izdaje, tlačenja, pored svoje socijalne dimenzije imaju i odgojni aspekt, a to je svekolika i svedimenzionalna reanimacija čovjeka kao takvog.

Ako uistinu kanimo zakoračiti na put upotpunjenja, svekolike evolucije čovjeka, moramo se uzdići iznad svih ovih (čisto ovosvjetskih-prirodnih) pitanja, kakvo je i klasnost društva naprimjer.

Čovjekovo nastojanje (borba) na ovom putu može imati potpuno vjerujuću suštinu, ono je duboko i izvorno čin ozbiljenja njegovih uzvišenih uvjerenja. A odakle početi? Iz svoje nutrine. Ovakav odgovor možemo dobiti samo od vjesnika, donositelja, vitezova ljudskoga roda koji poruku Božiju čovjeku donesoše.

S tim u vezi pozivamo za svjedoka predaju o događaju iz života Poslanika islama. On je jednom otpremio vojsku u boj sa (vanjskim) neprijateljima. Kada su se vratili kao pobjednici, on ih dočekuje i obraća im se riječima (obratimo pažnju na istančan osjećaj Poslanikov da baš u tom momentu izgovara riječi koje slijede): „Dobro došli, i čestitam skupini koja se pobjednički vraća iz male bitke, ali ostala je još bitka velika.“

Svi su iznenađeno upitali: „Poslaniče Božiji, imamo li to pred sobom još jednu bitku, težu od ove?“ Rekao je: „Da, veća (najveća) bitka je ona sa samim sobom, bitka sa samim sobom je ona bitka koja će čovjeka učiniti čovjekom.“

Ova saznanja o čovjeku, pitanje njegove borbe sa samim sobom, odnosno sa vlastitom dušom za koju Kur'an kaže „Uspjet će onaj ko je očisti, ne onaj ko je okaljao“ ne mogu se smjestiti u druga učenja. Druge škole mišljenja i življenja nemaju dostatan kapacitet da bi sadržavale ovakva naučavanja i propise.

Pitanja i odgovori

Pitanje: Sadik Hidajet, koji je počinio samoubistvo, prethodno je sagledao stvarnost zajednice u kojoj je živio i obznanio je ono čemu je bio živim svjedokom.

Odgovor: Da ne bi bilo zabune, ljudi poput njega uvrijedili su svoje društvo i čovječanstvo uopće. Oni su u svom društvu vidjeli samo negativnosti, nisu vidjeli ono što je lijepo i dobro.

Jednostavno posmatranje stvari i pojava je pogrešno i ima negativan utjecaj na druge. Ispravno posmatranje jednog društva znači vidjeti i njegove dobre i loše osobine i pojave. Ako vidimo samo ono što je loše, a ono što je dobro ne vidimo (pa ga onda poričemo), činimo svojevrstu izdaju svoje zajednice i, na koncu, izdaju samog sebe.

Ako čovjek neprestano sebe uvjerava kako je okružen samo zlom, negativnim pojavama, to će ga odvesti u stanje potpunog beznađa i, na

koncu, samoće. Ovom bih dodao i to da čovjek, obično, subjektivno posmatra svijet oko sebe, kroz naočale vlastite ličnosti. Pa, ako čovjek u sebi vidi bar malo ljudskih osobenosti, nema razloga da ih ne vidi i u drugima, ili, ako u svome biću, u svojoj osobnosti, ne vidi žarulju dobra i nade, onda to odriče drugima.

Pitanje: Ako će ljudsko društvo na svome razvojnem putu postići savršenstvo i doći do konačnog cilja, čemu onda potreba za Mehdiem?

Odgovor: To je pogrešno razmišljanje, prisutno u našem društvu. Većina ljudi misli kako je pojava h. Mehdiya u suštini „eksplozivne“ naravi. Ovakvo promišljanje i poimanje Mehdijskog dolaska temelji se na specifičnoj pesimističnosti ljudi koji tako misle. Vidjeli su neke predaje i tekstove o ovoj pojavi i sada misle kako će čovječanstvo doći do krajnje granice dubokog mraka, kada više ne bude ni traga istini, i onda će odjednom naprasno doći Mehdi. Ali, stvari stoje sasvim drugačije. Hazreti Mehdi je u suštini i posljednja karika čovjekove vjekovne borbe. Za ovu tvrdnju našao sam dosta argumenata u Kur'anu i našim predajama. Dakle, Mehdi neće doći kao nekakav nadčovjek da nadomjesti čovjekovo nedjelovanje. Ne, on je čovjek koji će priteći čovjeku (aktivnom) u pomoć.

Pitanje: Rekli ste kako su (scientisti) kazali da nauka može izliječiti sve bolesti čovječanstva, pa ste se složili s njima glede odnosa čovjek – priroda, ali se ne slažete kada je u pitanju odnos između ljudi. Da li po vašem mišljenju kolonijalizirani i eksploatirani pripadnici ljudskog roda posjeduju taj nivo znanja (nauke), ali im to znanje ne pomaže da se izbore?

Odgovor: Oni (scientisti) hoće kazati kako je grijeh eksploatiranih upravo njihovo neznanje. Dakle, rješenje je u nauci. Ja sam to imao na umu. Govorio sam o tome da li nauka mijenja čovjeka u njegovoj biti ili ne.

U našem slučaju, ako nauka mijenja bit čovjeka, onda ona može suštinski promijeniti eksploatatora i spriječiti ga da eksploatira druge ljude. Vi kažete da eksploatirani ne posjeduju znanje. Dakle, trebao bi steći znanje i iskoristiti ga za svoje ciljeve. A eksploatatori također koriste svoje znanje (nauku) za svoje ciljeve. Ja se potpuno slažem s tim da nauka može biti korisno sredstvo. Ali postavio sam pitanje da li nauka mijenja bit čovjeka koju posjeduje. Rekli smo ne.

Pitanje: U kur'anskom kazivanju o Habilu i Kabilu čitamo: „Ako ti posegneš da me ubiješ, ja zacijelo tebe neću ubiti.“ Da li to znači „Ja se neću braniti“?

Odgovor: Ne, on nije rekao: „Ako me ti budeš htio ubiti, ja te neću spriječiti.“ Nego hoće da kaže „ako si ti odlučio da me ubiješ, ja neću odlučiti da tebe ubijem“. Ovdje se radi o tome ko će ubiti prvi, nije riječ o odbrani. Zato Kur'an kaže: „Ako ti hoćeš da budeš ubica, ja nipošto neću“.

CILJ ŽIVOTA

CILJ STVARANJA I SLANJA VJEROVJESNIKA

Jedno za čovjeka uvijek aktualno pitanja jeste šta je cilj života. Zašto čovjek živi? Šta treba da mu bude cilj u životu i šta da smatra konačnom svrhom svoga bitisanja? Ako bismo ovom pitanju pristupili sa stanovišta islama, onda se nameće pitanje šta je cilj slanja vjerovjesnika i koja je njihova konačna svrha.

Ali, „cilj stvaranja“ možemo posmatrati ne kao cilj stvaraoca, nego cilj djela, stvaralačkog čina. Svako djelo je učinjeno radi postizanja nekog cilja, kojem se kreće kao tački svoga savršenstva, potpunog sjedinjenja sa svojom krajnjom svrhom. Djelo je učinjeno da bi postiglo taj konačni cilj, ne da bi njegov stvaralac postigao savršenstvo. Dakle, samo djelo se kreće svome savršenstvu. Stvaranje ima svoj cilj i svrhu samo ako su djela nastala činom stvaranja usmjerena svome savršenstvu.

Uopće, sve što biva ima svoju zamišljenu konačnu svrhu, puninu, savršenstvo i stvoreno je da bi doseglo taj cilj. Sve što biva u univerzumu, u začetku svoje egzistencije je nepotpuno, nedovršeno, da bi kroz svoje egzistiranje doseglo pripadajuće mu savršenstvo i potpunost.

Pitanje „svrhe stvaranja čovjeka“ vraća nas na pitanje „suštine čovjeka“. Dakle, šta je to, uopće, čovjek, kakvi sve potencijali su utkani u njegovo biće i koje su to njegove potencijalne vrline?

Sve one vrline koje su imanentne čovjeku, odnosno koje potencijalno postoje u njegovom biću, mogu biti razmatrane u kontekstu cilja njegova stvaranja. Stoga, nema potrebe zasebno promišljati sam cilj stvaranja čovjeka, jer on se nameće kroz prizmu odgovora na pitanje kakvo je čovjek uopće biće i koje potencijale (afinitete) posjeduje. A kako mi ovdje govorimo sa aspekta islamskog nauka, ne filozofije, nameće nam se pitanje kakav je stav islama o čovjeku i koje, prema islamskoj nauki, afinitete i potencijalne vrline čovjek posjeduje; radi kojih je, ustvari, i stvoren.

Prirodno je da su vjerovjesnici imali misiju da čovjeka vode usavršavanju. Nedvojbeno je to da su vjerovjesnici došli pomoći čovjeku. Ustvari, u životu čovjeka, i kao individue i kao društvenog bića i člana zajednice, postoji praznina koja je samo snagom Božije objave mogla biti ispunjena. Tek snagom te objave čovjek će biti u stanju napredovati putem svoga usavršavanja.

Ovdje ne namjeravamo raspravljati o tome kako je cilj slanja vjerovjesnika usavršavanje čovjeka i njegovo upućivanje samoj svrsi stvaranja.

Pitanje: U Kur'anu Uzvišeni Bog kaže: „Stvorit ću Sebi namjesnika na zemlji.“ Šta ovdje označava pojam namjesnika?

Odgovor: Ovdje namjesnik znači „onaj koji predstavlja“, reprezent. Bog Uzvišeni kaže kako će stvoriti biće u kojem će se moći manifestirati Njegovi, Božiji atributi.

RAZLIČITE TEORIJE O SREĆI ČOVJEKA

1. Nauka (znanje) i volja

Šta Kur'an smatra srećom i blagostanjem za čovjeka? Kažu da je cilj stvaranja čovjeka i ono o čemu ovisi njegova konačna sreća i blagostanje, pa prema tome i svrha misije vjerovjesnika, to da čovjek postigne što više znanja i da osnaži njegova volja. Bog je čovjeka, s jedne strane, stvorio da bi što više znao i znanje je vrlina čovjeka, a, s druge strane, (stvorio ga je) da on postigne moć, snagu, odnosno volju za moć. Dakle, cilj stvaranja zna pšenice ili ono što je potencijal njega jeste to da izraste u stabiljku. Za jednu ovcu osobina je to da pase travu, jede žito i deblja. Čovjekovi potencijali su iznad toga, a to je da zna i „može“. Što čovjek više zna i više može, to je bliži svojoj svrsi.

Veće okorištenje darovima prirode

Savršenstvo čovjeka je u ljepoti

Postoji i teorija po kojoj je čovjekovo savršenstvo u ljepoti, ali ne samo tjelesnoj nego više duhovnoj.

Drugim riječima, pobornici ove teorije savršenstvo čovjeka vide u umjetnosti i suptilnim ljudskim djelima kao rezultatu suptilnosti duha. Oni sve stvari podvrgavaju „kriteriju“ lijepog, pa i moralne vrednote (u sferi kojih mi koristimo pojam „dobra“) smatraju vrlinom jer su lijepe. Po njima, i znanje spada u kategorije ljepote, a i sama istina je vrlina (savršenstvo) zato što je lijepa. Ljudsko savršenstvo je u lijepom. Svakako ovdje se radi samo o različitoj interpretaciji.

Savršenstvo čovjeka je u moći

U sljedećoj teoriji, za koju možemo reći da je zapadne provenijencije, ljudsko savršenstvo poprima materijal(nu)ističku dimenziju (u prethodnim teorijama prevladajuća je nematerijalna dimenzija – „istina“, „mudrost i pravda“, „ljubav“, „ljepota“, sve su to nematerijalne kategorije). Prema ovoj teoriji, savršen čovjek je moćan čovjek. Što je čovjek snažniji, moćniji, superiorniji u odnosu na svoju okolinu, to jest prirodu i druge ljude, to je bliži savršenstvu. Na ovome se temelji i Darwinova teorija o evoluciji vrsta, jer, prema njegovom mišljenju, na višem evolutivnom stupnju (savršenije) je ono živo biće koje je jače i koje se bolje može samoočuvati, odnosno koje je uspješnije u borbi za opstanak. Zato su Darwinu i prigovorili da je svojim

„načelom borbe za opstanak“ uništio moral, jer zahvaljujući rečenom načelu temelji morala su poljuljani.

KORIJENI INDIVIDUALNOG I DRUŠTVENOG MORALA

Čovjek u svome životu, i ličnom i društvenom, ima potrebu za ostvarenjem niza nematerijalnih ciljeva. Zasad nećemo govoriti sa aspekta potrebe pojedinca da u svome individualnom životu ostvari niz vrednota i nematerijalnih, odnosno duhovnih, ciljeva. Možda će se i to pitanje rasvijetliti kroz naše promišljanje društvenog aspekta ljudskoga življenja. Sigurno je da svako društveno učenje nužno mora sadržavati određene ciljeve koji će biti zajednički idividuama zajednice. Jer, ako nema zajedničkih ciljeva, zacijelo nema ni društvenoga života u pravom značenju ovog pojma. Uopće, društveni život znači udruživanje, a udruživanje nije ništa doli saradnja. Jasno je da o saradnji može biti govora samo ako postoje zajednički ciljevi. E sad zajednički ciljevi mogu biti materijalne i nematerijalne, tj. duhovne prirode. Nekada ljudi imaju zajedničke materijalne ciljeve. Takav je, naprimjer, slučaj s dioničarima i ortacima u trgovini ili industriji. Dakle, okuplja se jedan broj ulagača koji formiraju trgovačko ili industrijsko preduzeće. Ili, jedan vlasnik kapitala udružuje se sa radnicima koji ulažu svoju radnu snagu i tako zajednički posluju.

Ipak, ljudsko društvo se ne može organizirati i voditi isključivo kao jedno privredno preduzeće. Nemoguće je da temelj društvenog života čini puko privredno društvo. Kažem nemoguće i to jeste moj stav, ali postoje i teorije koje se temelje upravo na toj pretpostavci i po kojima ljudsko društvo i jeste tek veliko privredno preduzeće.

RAZLIČITE TEORIJE O KORIJENIMA DRUŠTVENOG MORALA

1. Raselova teorija: Individualni interesi

Rasel svoje teoretiziranje o moralu svodi upravo na tvrdnju da društveni moral ima svoj korijen isključivo u interesima pojedinca. Po njemu, društveni moral predstavlja neku vrstu ugovora između individua koje čine jednu zajednicu, jer su svjesni da će svoje interese bolje zaštititi poštivajući prava i postojanje drugih članova zajednice. Rasel za svoju teoriju navodi sljedeći primjer: „Ja, po svojoj prirodi, imam sklonost i želju da i komšijina krava pripadne meni, ali sam svjestan činjenice da će i komšija, prisvojim li njegovu kravu, reagirati i uzeti moju kravu, pa ću na koncu imati štetu, a ne

korist. Zato kažem da je za mene ipak, bolje da poštujem tvoje pravo i tvoju kravu smatram tvojom kako bi i moja krava bila moja.“

Dakle, Rasel smatra kako je korijen društvenog morala u nastojanju da se zaštite individualni interesi, koji i jesu izvor poštivanja uzajamnih prava. Baš kao što je to slučaj i kod dioničara u privrednom društvu.

Kritika ove teorije

Rekli bismo, pa i kradljivci svoje odnose temelje na ovom osnovu. Nekolicina njih okuplja se u jednu razbojničku skupinu kako bi krađom došli do određenih materijalnih dobara. Oni se dogovaraju da pravedno dijele plijen, jer svaki od njih ponaosob ne bi mogao toliko ostvariti. Oni trebaju jedan drugome pa se i njihovo uzajamno poštivanje temelji na toj uzajamnoj potrebi. Zato i imam običaj kazati kako se Raselov moto razlikuje od njegove filozofije. Njegov je moto čovjekoljublje, a filozofija udara u same temelje humanosti i čovjekoljublja. Jer on smatra da korijen društvenog morala jeste u interesima ljudi, pa takav moral može biti svojstven samo onom pojedincu koji svoju korist vidi u saradnji s drugima i strahuje od njihovih mogućih reakcija na njegovo ponašanje. Kada se radi o skupini čiji pojedinci posjeduju identičnu ili sličnu moć, prirodno je da će oni paziti na međusobno ponašanje. Ali, kada jedan pojedinac posjeduje dvostruko veću moć u odnosu na ostale pripadnike skupine i uvjeren je kako su ostali „saradnici“ toliko slabi da mu „ne mogu nauditi“, on više nema razloga da poštuje moralna načela. Zašto bi ih poštovao?

Naprimjer, Nixon i Brežnjev raspolažu približno jednakom snagom i utjecajem, pa računaju kako će međusobnim uvažavanjem bolje sačuvati svoje interese. Međutim, kada jedan od njih naspram sebe ima nemoćnu naciju koja mu ne može nanijeti nikakvu štetu, onda nema razloga za uvažavanje. U tom slučaju i Raselov prigovor i protivljenje američkom napadu na Vijetnam i označavanje tog čina neljudskim gubi smisao. Jer, šta znači to njegovo „neljudsko“, nehumano ili nečovječno? Zašto Amerika ne bi ratovala u Vijetnamu? Što je sprječava? Kako god, i to je jedan vid društvenog učenja i ideologije koja u osnovi dozvoljava upotrebu sile protiv slabijeg. Ali ovdje više nema govora o moralu. Jer, ne možete nagovoriti moćnoga da ne ugnjetava slabijeg. Zašto ga ne bi ugnjetavao? Ovakva ideologija to opravdava. Dakle, treba tražiti valjanije razloge.

2. Privatna svojina

Moguće je da se jedno društveno učenje temelji upravo na spominjanim zajedničkim materijalnim ciljevima, ali da za sprječavanje društvenih neprilika i nemorala predloži drugačije rješenje. Naprimjer, neki su kazali: „Moramo analizirati uzroke kršenja međusobnih prava u zajednici, potom neutralizirati te uzroke, koji nužno ne moraju biti psihološke ili odgojne prirode, niti se moraju ticati ljudske savjesti.“ Ako bismo pristalice ovakve teorije pitali kako to oni misle spriječiti moćnog da ne ugnjetava slabijeg, oni će kazati: „Mi od samog početka formiramo ljudsku zajednicu u kojoj

nema jačeg ni slabijeg.“ Šta dovodi do diferencijacije na jake i slabe u društvu? Treba naći taj korijen razlika i uništiti ga. Kada svi budu imali jednaku moć, prirodno je da će poštivati međusobna prava, jer to im je u interesu. Korijen razlika je u vlasništvu, iz tog pravnog principa razvijaju se svi oblici moći: ekonomska, socijalna, vojna, politička... Ukinimo zato privatno vlasništvo kako bi svi pojedinci bili u istoj ravni. Onda, prirodno, neće više biti ni kršenja međusobnih prava. U tom slučaju svi će imati zajednički cilj, a to je njihov materijalni život. Cijelo društvo postat će tako skladnom kompanijom u kojoj nijedan član – partner neće tlačiti ostale, jer sredstva ugnjetavanja i uzroka nesreće, privatne svojine, u tom društvu više nema. Marksizam, otprilike, nudi jedno ovakvo učenje, koje se nimalo ne oslanja na pitanja iz sfere duhovnog, niti govori o moralnoj savijesti i slično. Marksističko učenje ističe samo pitanje privatnog vlasništva kao uzroka svih nesreća, ugnjetavanja i nepravdi. Ako ukinemo vlasništvo, neće biti ni kriminala ni zločina. Ukoliko privatna svojina bude zamijenjena društvenom, pa svaki pojedinac bude radio onoliko koliko je sposoban i uzeo od zajednice onoliko koliko mu je potrebno, društvom će zavladati mir, sloga, pravda i jednakost, a nestat će svakog oblika mržnje, neprijateljstva i netrpeljivosti i ljudi će živjeti bratskim životom, uživajući potpunu ravnopravnost.

Kritika ove teorije

U ovom učenju nema mjesta nikakvoj duhovnosti i zajednicom se upravlja bez upliva duhovnih vrijednosti. Ovo učenje je nepotpuno i pogrešno. Argument za ovakvu tvrdnju je i činjenica da ljudska povijest poznaje društva u kojima je bila ukinuta privatna svojina, ali ne i nepravda, tlačjenje i zastranjenje. Da su njihove tvrdnje tačne, društvo bi, čim se uspostavi partnerski život i saradnja njegovih članova, postalo potpuno imuno na svaku vrstu nereda. A u stvarnosti vidimo kako i u komunističkim društvima svako malo, pod različitim izgovorima, nastaju sukobi. Uzrok je upravo u činjenici da privatno vlasništvo nije jedini činilac nadmoći jednih nad drugima. Jer, ono što daje prednost jednima nad ostalim članovima društva nisu samo finansijski činioци. Čovjek posjeduje još neke odlike koje smatra vrijednim. Naprimjer, žena koja posjeduje natprosječnu fizičku ljepotu ima prednost u odnosu na druge žene, a ova odlika nema nikakve veze sa pitanjem vlasništva. Ako privatno vlasništvo bude zamijenjeno društvenim, prednost koju jednoj ženi daje njena ljepota ostaje i dalje kao činilac koji nju ističe u odnosu na druge. Važnije od toga jeste i pitanje statusa i položaja u društveno-političkoj hijerarhiji. U čovjekovom životu ova vrsta statusa mnogo je vrijednija i od samog novca. Rockefeller itekako želi učestvovati u utrci za američkog predsjednika. On je najbogatiji ili jedan od najbogatijih ljudi na svijetu, ali njegova velika neispunjena želja je biti predsjednik Amerike. Ljudi su, uglavnom, spremni žrtvovati novac i bogatstvo za slavu, društveni status i političku moć. Čovjek nastoji postići status koji će mu osigurati pokornost i poniznost drugih ljudi pred njim, bilo iz straha, ljubavi, poštovanja. Evo, zar u našem društvu ne postoje ljudi koji žele postići položaj rahmetli Burudžerdija, kojeg su svi željeli vidjeti,

nakloniti mu se i ruku mu poljubiti, zamoliti ga da od njih primi novac i ponositi se makar time da im je otpozdravio? I to, dakle, za čovjeka predstavlja vrijednost. Zar su sve vrijednosti u novcu? Ili, zar nema ljudi koji u sebi potajno žele biti poput kralja kojem se klanjaju na stotine hiljada ljudi i kojem je na raspolaganju velika i poslušna vojska. I to su, ipak, stvari koje čovjek smatra vrijednim. Jer, da ih ne smatra vrijednim, ne bi bio spreman toliko žrtvovati da bi ih postigao.

Možemo zaključiti da korijen kršenja međusobnih prava u društvu i činilac prednosti jednih ljudi nad drugima nije samo novac ni imetak. Osim toga, ako se svojina i može učiniti zajedničkom, ostali činioci koje smo spomenuli, ipak, ne mogu.

Drugo, kada neki članovi društva priskrbe sebi određene prednosti u odnosu na druge, i u društvima koja se temelje na zajedničkom društvenom vlasništvu, oni će biti u prilici da steknu više materijalnih dobara i koriste veće pogodnosti u odnosu na ostale pripadnike zajednice. Da li, naprimjer, u Sovjetskom savezu Hruščov i jedan predsjednik mjesne zajednice uživaju iste pogodnosti, na jednak način raspolazu materijalnim dobrima? Naravno da je odgovor negativan.

Onom odborniku u mjesnoj zajednici nikad se ne ukaže prilika da putuje avionom, dok Hruščovu međunarodna putovanja predstavljaju svakodnevnu aktivnost.

Dakle, nisu samo novac i materijalno bogatstvo činioci prednosti i nadmoći jednog čovjeka nad drugim eda bi uvođenjem sistema društvenog – zajedničkog vlasništva problem bio riješen. Osim toga, društvena svojina ne znači istovremeno i ravnopravnost i ravnopravnost u korištenju materijalnih dobara među različitim kategorijama društva. Nikada svi članovi društva ne mogu imati potpunu ravnopravnost u korištenju javnih dobara. Uzmimo za primjer naše državne činovnike. Oni raspolazu budžetskim sredstvima koja nisu ničije, pa ni njihovo, privatno vlasništvo. Ne, to su javna dobra koja pripadaju svim građanima. Ali da li jedan administrativni radnik i jedan direktor uprave ili ministar imaju jednaka ovlaštenja i pristup tim sredstvima? Nikako. Ministar, naprimjer, sredstva iz tog budžeta troši na službena putovanja i reprezentaciju, što nikada nije u prilici jedan nižerangirani činovnik.

Treba dodati i to da je od izuzetnog značaja i činjenica da i u takvim, uvjetno kazano, socijalističkim društvima postoji potreba za žrtvovanjem i odricanjem od pukih materijalnih koristi. Naprimjer, vojnik u takvom društvu koji ide na front i žrtvuje svoj život. Da li taj vojnik gine zbog zajedničkih (materijalnih) interesa? Takvo što bilo bi besmisleno. Mora, naime, postojati neka ideja, ideal ili bar osjećanja... radi kojih je on spreman žrtvovati svoj život. Zato, ni najmaterijalističkija učenja ne mogu osporiti potrebu za nekom vrstom duhovnih vrijednosti, bar na način da se samom učenju pripiše položaj božanstva i svetosti. Pa i to je nematerijalna (čitaj: duhovna) vrijednost.

Bez sumnje, učenje koje se temelji na zajedničkim materijalnim interesima ljudi i njihovom očuvanju ne može biti univerzalnim i sveobuhvatnim učenjem. Uopće ne može biti učenjem koje je moguće

pretočiti u životnu praksu. Zato su čak i materijalisti u svoje učenje ugradili takve duhovne vrijednosti.

Bez sumnje, učenje koje se temelji isključivo na zajedničkim materijalnim interesima i njihovom očuvanju ne može biti univerzalno i sveobuhvatno. Tačnije, takvo učenje je uopće nemoguće provesti u društvenu praksu. Zato su i same pristalice ovog učenja posegnule za nekom vrstom duhovnih ili bar nematerijalnih vrijednosti. Naprimjer, kako se ponašaju lideri komunističke ideologije i na koji način govore o idealima, parolama i obilježjima ovog učenja? Oni uvijek nastoje pokazati kako je ideja iznad svega. Iako, prema samome učenju koje slijede, ideja je samo sredstvo za ostvarenje životnih interesa društva. Prema materijalističkom učenju, ideja ima ulogu plana kojeg arhitekta pravi za novu građevinu. Plan sam po sebi ne predstavlja nikakvu vrijednost ili svetost, jer je tek sredstvo, a sama zgrada je cilj. Zgrada nikada ne smije biti žrtvovana zbog plana. Naprotiv. Vratimo se sada učenju, odnosno ideji, i društvenoj zajednici. U najboljem slučaju ideja je jedan najbolji plan za građevinu koju zovemo ljudskim društvom, pa zašto onda taj „crtež“ poprima osobine svojevrsne svetosti kojoj se treba klanjati? Pa crtež je radi zgrade, zgrada se gradi radi mene, čovjeka; kako onda da se ja žrtvujem za „crtež“!? Zaista besmisleno, rekli bismo. No, ideja, učenje, ideologija ne posmatraju se samo kao sredstvo pomoću kojeg ćemo izgraditi zdanje svoje zajednice, nego kao pojam koji sam po sebi posjeduje elemente sakramenta, na način da je čast i ponos za njega se žrtvovati. Iako i same pristalice materijalističkog učenja nemaju za ovo „žrtvovanje za ideju“ adekvatnu argumentaciju, prihvataju to kao neminovnost i podstiču i druge da prihvate tu „činjenicu“.

Društvo ima potrebu za duhovnim vrijednostima

Dakle, nema društva, ljudske zajednice, kojem nisu potrebni određeni duhovni ciljevi ili, današnjim jezikom kazano, duhovne vrijednosti. Ostaje da vidimo šta su to i koje su to duhovne vrijednosti. Jesu li one stvarne i zbiljske ili samo „varka za naivne“? Kao priče o domovini, patriotizmu, nacionalizmu... kojima se ciljano zavaravaju „mase naivnih“? Treba vidjeti, sa stanovišta jednog društvenog učenja, što su to duhovne vrijednosti, odnosno koje to duhovne vrijednosti čovjek toliko cijeni da je za njih spreman žrtvovati sve svoje materijalne interese? Ovdje se, neizbježno, nameće pitanje šta je uopće vrijednost.

Pojam vrijednosti

Svaka čovjekova svjesna i voljna aktivnost ima svoj cilj. Čovjek smatra vrijednim ciljeve kojima teži, bili oni materijalni ili ne. Znači u svakom cilju koji čovjek nastoji postići ima nešto što privlači čovjeka i njegovu prirodu. U suprotnom, nemoguće je da čovjek svjesno i voljno čini napor radi nečega što ga ne privlači. Rečeno je kako je nemoguće da čovjek (svjesno i voljno) radi nešto što je potpuno besmisleno. Uopće, poslovi koje ovako karakteriziramo besmisleni su sa aspekta misaonog i raz/umskog izvora

svoga nastanka, a ne sa stanovišta drugog izvora iz kojeg taj akt, eventualno, nastaje. Neko nešto radi potaknut svojom imaginacijom i on u tom svijetu (imaginacije) postiže svoj cilj. Dakle, time ljudska imaginacija postiže cilj, ali ne i ljudski raz/um.

Kad je riječ o materijalnim stvarima, nedvojbeno je da čovjeka privlači i da on smatra vrijednim ono što je korisno za njega i nastavak njegove biološke egzistencije, jer čovjek po svojoj biti želi živjeti i ta njegova želja je nagona-instinktivna. (Iako neki nisu skloni koristiti kategoriju „vrijednost“ za materijalne stvari, što, naravno, nije utemeljeno). Dakle, liječnik za mene-čovjeka predstavlja vrijednost, jer me on liječi. Liječnik je za mene vrijednost, kao i hrana...

Nakon ovoga, dolazimo do nekih nematerijalnih kategorija, takve duhovnosti, tj. stvari koje za nas nemaju materijalnu korist. Naprimjer, činjenje dobra drugima koje čovjeku ne donosi materijalnu korist ili, općenito, služenje društvu, narednim generacijama...Kako ovdje stoje stvari? Naprimjer, čovjek radi u jednoj neprofitnoj kulturnoj instituciji i ulaže velike napore kako bi bio koristan zajednici i nekim budućim generacijama, ljudima koje nikada neće ni upoznati. Radi volonterski i za svoj trud nema nikakvu materijalnu satisfakciju. Naprotiv, radeći na ovaj način troši dio svog vremena koje je mogao da iskoristi za stjecanje zarade od koje bi imao konkretnu materijalnu korist. Dakle, takva osoba radi na svoju štetu. Kako ovo analizirati?

Povezanost duhovnih vrijednosti sa vjerom u Boga

Pitanje duhovnosti veoma je bitno u životu ljudi. S tim u vezi, jedno od temeljnih pitanja je da li se vjera u duhovnost veže isključivo za vjeru u Boga. Je li vjera u Boga, ustvari, izvor vjere u duhovno uopće? Ili je sasvim moguće da ne postoji vjera u Boga, ali da u životu čovjeka opet značajnu ulogu igraju određene duhovne vrijednosti. U svojoj knjizi „Humanizam“ Jean Paul Sartre, citirajući velikog Dostojevskog, piše: „Ako nema nužnog bitka, onda je sve dozvoljeno.“ Dakle, to što mi postupke ljudi dijelimo na dobre i loše i kažemo „ovo treba raditi, ono ne treba“ (naravno, u nematerijalnoj sferi), treba govoriti istinu, nije dobro lagati, treba ljudima pomagati, ne smije se izdati zajednica i tome slično - sve ovo proistječe iz činjenice da vjerujemo u Boga, odnosno nužni bitak. A ako nema nužnog bitka, sve je dozvoljeno i nema više prepreke, nema „da se ne smije, ne treba...“ Da li stvari stoje baš ovako?

Odgovornost kao duhovna vrijednost u humanističkom učenju

Marksistima moramo priznati jednu vrlinu, a to je da su uglavnom dosljedni svom materijalizmu i ne zalaze u pitanja duhovnosti, niti se mnogo razmeću humanizmom i pitanjem čovječnosti. Pa i kada govore o zdravom čovjeku – pojedincu, misle, ustvari, na besklasno društvo. Po

njima, čovjek ili je zdrav ili iskvaren, a korijen iskvarenosti je u privatnoj svojini i iz nje izrođenim klasnim razlikama. Vrhunac savršenosti pojedinca i zajednice za njih je u stanju klasne jednakosti i dokinutosti privatnog vlasništva. I nema dalje, tu se završava proces njihova usavršavanja. To je konačna vrlina i ne spominje se potreba za daljim duhovnim napretkom. Za čovjeka je dovoljno da nije iskvaren privatnim kapitalom, da ne obožava novac. Ali, poslije marksizma nastala su učenja čiji su utemeljitelji (poput Sartra, op.a.) u biti materijalističke filozofske provenijencije, ali svoje učenje smatraju humanističkim, postavljajući ga na temelje izvjesnih duhovnih vrijednosti i ističući pitanje ljudske odgovornosti. Oni tvrde kako je čovjek potpuno slobodan i nije podložan nikakvoj vrsti prisile, bilo božanske, prirodne ili kakve druge. Nadalje, oni smatraju kako čovjekove odluke nipošto ne ovise o prošlosti. Dakle, čovjek je taj koji sebe izgrađuje, nisu to ni Bog, ni okruženje niti sudbina. Stoga je čovjek sam za sebe odgovoran. I kako čovjek sve što radi - čini to kao dobro djelo (ova tvrdnja tačna je jer, čak i kad čovjek čini neko loše djelo, prije samog činjenja on mu u svojoj savjesti da „dobar naslov“, bar s jednog aspekta, te svakom činjenju prethodi jedno „treba to uraditi“ koje se, makar fiktivno, javlja u ljudskoj savjesti). Pa sve što čovjek radi po svojoj volji i na osnovu slobodnog izbora nastoji to i drugima prikazati ispravnim, odnosno dobrim djelom. Svakim svojim postupkom, ustvari, govorimo i ljudima oko sebe kako treba da postupaju, a da ta naša „uputa“ ne bude i verbalna. Tako svako pojedinačno djelo sadrži u sebi i element općenitosti i njegov činitelj svojim činjenjem traži i od drugih, od društva u cjelini, da postupaju na isti način. Dakle, svako svojim činjenjem biva povodom za činjenje drugih ljudi. U tom slučaju, čovjek je odgovoran ne samo za sebe nego i za druge, jer svoje djelovanje smatra ispravnim i vrijednim pa poziva i druge da ga u tome slijede. Na ovome (pristalice humanizma, op.prev.) temelje pitanje ljudske odgovornosti na način da je svaki pojedinac odgovoran za sebe ali i za druge.

Kritika ove teorije

Postavljamo pitanje što je ta odgovornost o kojoj humanisti govore i kakvo je njeno značenje. Odgovornost je pojam koji spada u sferu duhovnog, bar ako pridjevom „duhovno“ obilježavamo sve nematerijalne kategorije. U najmanju ruku radi se o tome da se uvodi pojam savjesti ili moralne savjesti koja propituje i kritizira čovjeka i njegove postupke, baš kao što u logici religije (ovdje islama) imamo pojam „samokoreće duše“ (ar. nafs al-lawwamah). Ustvari, čovjek, prema ovome, posjeduje dvije ličnosti, životinjsku ili zemaljsku i ljudsku ili nebesku. I kada čini nešto što nije dobro ili ispravno, ova druga kori onu prvu. A sad, humanisti (kao što je već napomenuto, materijalističke provenijencije) poriču ovakvu vrstu ljudske savjesti. Ako ona, ma kako je imenovali, uistinu ne postoji, gdje je onda izvor ljudske odgovornosti?

Ako bismo i zanemarili pitanje izvora ove odgovornosti, ako i nisu dokazali njegovo postojanje, oni, ipak, vjeruju u samu odgovornost. Kakvo bi inače značenje imale fraze o čovjekovoj odgovornosti prema sebi,

drugima, zajednici, budućim pokoljenjima...? Dakle, predstavnici jednog (ipak) materijalističkog učenja nastoje uvesti pojam „čovječnosti“ i humanizma, pa time i duhovnosti, i obavezati čovjeka spram te duhovnosti, ali bez Boga. Čak i Sartr kaže: „Ako se pojavi Bog, sve ove duhovne vrijednosti nestaju, jer one su ukorijenjene u ljudskoj slobodi, a gdje je Bog, tu sloboda gubi smisao, a gdje nema slobode, nema smisla govoriti o izboru, a bez izbora nema ni odgovornosti. Dakle, upravo zato što nema Boga i što je čovjek slobodan, postoji i njegova odgovornost.“

Dakle, iako je njihovo učenje materijalističko, oni nastoje vjerovati u neku vrstu duhovnosti, u ideološkom ali ne i filozofskom smislu. Je li to uopće moguće?

Može li savjest biti korijen (izvor) odgovornosti?

Možda bi neko rekao: „Što smeta da mi ne vjerujemo u Boga, ali vjerujemo u neku vrstu duhovnosti koja izvire iz ljudske savjesti, ma što bio izvor te savjesti, nastala ona slučajno ili kako drukčije, ona je strukturalni dio ukupne sadržine čovjekova bića.“ Boga nema, ali ima duhovnoga u čovjeku. Kako se manifestira ta duhovnost? Pa, tako što čovjek, što god da bio i kako god da je nastao, ima savjest zahvaljujući kojoj uživa u činjenju dobrih i ne voli loša djela. On čini dobro zato što mu to donosi zadovoljstvo i užitak, ne zbog materijalne koristi. Dakle, čovjekova zadovoljstva i užici ne ograničavaju se samo na sferu materijalnoga. Čovjeku su imanentna i duhovna zadovoljstva. On uživa u proširivanju svojih znanja, voli čitati, proučavati prošlost, ljudsku povijest, geografiju, iako mu to nije zanimanje kojim stječe materijalni dobitak. Zna da mu ta proučavanja „iz zadovoljstva“ neće donijeti nikakvu materijalnu korist, ali on uživa u svakom novom saznanju. Na koncu, čovjek je stvoren na način da mu znanje, moralnost donose užitak a da nužno od toga nema i neku materijalnu korist. Čovjek sve radi radi užitka i zadovoljstva, bilo materijalnog ili duhovnog. Epikur, poznati grčki filozof iz antičkog doba, bio je pristalica užitka – hedonizma – no, kako čitamo u štivima povijesti filozofije, on je bio pobornik „trenutnog užitka“. Ovo gledanje na život i svijet se pripisuje i Hajjamu zbog nekih njegovih stihova. U oba slučaja riječ je o tjelesnim užicima, korištenju svake prilike da se uživa u blagodatima života, jelu, piću i svim drugim tjelesnim zadovoljstvima. Po Epikuru, ovakvu životnu filozofiju poznajemo kao epikurizam ili epikurejstvo. Međutim, opet u povijesti filozofije nalazimo i teze po kojima stvarno Epikurovo učenje nije bilo ograničeno samo na tjelesne (životinjske) užitke, nego je obuhvatalo i niz duhovnih zadovoljstava koja su i dugotrajnija i donose manje patnje.

Možda će neko kazati kako i dalje nema smetnje da se na temeljima čovjekove savjesti, kojoj moralno djelovanje pruža zadovoljstvo i užitak, izgradi duhovnost, pa čak i bez prihvatanja Boga kao zbilje. Naprimjer, čovjek uživa u ljepoti a da mu ona ne donosi nikakvu materijalnu korist koja bi se mogla dovesti u vezu sa tijelom. Ako u svojoj dnevnoj sobi imamo izuzetno lijep cvjetni aranžman i skladno uređen interijer, mi ćemo uživati posmatrajući taj prizor i smatrati ga značajnim, iako nam ne donosi nikakvu

materijalnu korist. Dakle, ne koristi tijelu, nego našoj psihi. Ili, čovjek koji u svom dvorištu ima pijetla koji vrlo lijepo pjeva. Pijetlovo kukurikanje čovjek voli i uživa u njemu, iako mu ne donosi nikakvu materijalnu korist niti tjelesni užitak. I ovdje je duša ta koja uživa.

Ovo je donekle tačno, samo što nam ostaju i dva „ali“. Prvo, savjest o kojoj je ovdje riječ nije snažna do te mjere da bi se na njoj temeljilo jedno filozofsko učenje, pogled na svijet i život u njemu. Posebno ne u toj mjeri da bi snagom tih uvjerenja odgajalo ljude koji su uistinu spremni podrediti svoje zajedničke i individualne interese rečenoj ideji, odnosno duhovnim zadovoljstvima. U principu, ako čovjek i radi nešto radi užitka i zadovoljstva, čak i duhovnog zadovoljstva, on je to u stanju samo do granice smrti, do granice višegodišnjeg ili doživotnog zatvora. Dakle, svi ti užici prihvatljivi su kao slasti života u ovom obliku. Ali, ako govorimo o istinskim ljudskim potrebama koje će biti zadovoljene u okviru jedne škole mišljenja, jednog filozofskog učenja, onda ovu teoriju ne možemo ocijeniti utemeljenom. Zašto? Hoće li pristalica ovakvoga učenja biti spreman žrtvovati čak i svoj život za užitke ili zadovoljstva, materijalnog ili duhovnog karaktera, tjelesna ili duševna? Neće. Je li iko spreman žrtvovati svoj život za cvijeće u čijoj ljepoti svakodnevno uživa? Naravno da nije, jer cvijeće je tu radi njega, a ne on radi cvijeća. Ili, ako prihvatimo tezu da čovjek pomaže drugima jer u tome uživa, hoće li takav čovjek biti spreman žrtvovati svoj život pomažući drugome? Ne, jer to ne bi imalo smisla. Ta, on pomaže da bi uživao, a uživati može samo dok je živ.

Dakle, tačno je da čovjek u dubini svoje moralne savjesti uživa u dobrim djelima (Kur'an također govori o ovoj savjesti i potvrđuje je kao činjenicu), ali to nije dovoljno da bi se na temelju ljudske savjesti gradio ukupni sistem mišljenja i viđenja svijeta. Takvom je učenju potreban jedan mnogo veći i kvalitetno bogatiji sadržaj vjere u duhovnost. Ne možemo, primjerice, kazati kako je Husein, sin Alijev, otišao na Kerbelu i žrtvovao svoj i život svojih najbližih, znajući da će oni koji prežive završiti kao roblje, zbog toga što njegova savjest uživa u pomaganju i služenju Božijim robovima. Jer, svaki užitak i zadovoljstvo ima smisla za živog čovjeka, ali nikako on ne može biti doveden u vezu sa žrtvovanjem.

Drugo, ako ne postoji nikakav bog, ako nema reda niti cilja u kreaciji i univerzumu, ako nema svojevrsne unutarnje, ontološke povezanosti između stvari u univerzumu, pa i među ljudima, zar onda užitak ili zadovoljstvo utkano u naše stvaranje nije greška prirode? Da, užitak je nama ljudima imanentan, ali je, ustvari, greška i nepravda prirode prema nama, jer svaki užitak ustvari je zadovoljenje neke prirodne potrebe. Shopenhauer o tome kaže: „Priroda je podarila čovjeku slast užitaka da bi ga time zavarala i ostvarila svoje ciljeve.“

Naprimjer, jedan od ciljeva prirode je reprodukcija, razmnožavanje. I da je čovjeku samo naređeno da zarad prirodne reprodukcije mora stupiti u odnos sa osobom suprotnog spola, sklopiti brak, imati djecu, brinuti se o porodici..., razuman čovjek ne bi prihvatio ovu zapovijed prirode. Ali, da bi ga zavarala, priroda je čovjeku sve ovo učinila zadovoljstvom i užitkom tako da sam čovjek sa puno htijenja i entuzijazma čini sve ovo i tako stvara uvjete za ostvarenje ciljeva koje mu je priroda zadala. Kakogod, svaki

užitak temelji se na određenoj potrebi. Ako uživamo u nekom jelu, to je zato što naša priroda ima potrebu za tom hranom. Tako je i sa vodom, spavanjem i drugim prirodnim potrebama. Svaki užitak temelji se na stvarnoj potrebi, kao što svaki bol proizlazi iz neke prepreke. Filozofija tjelesnih (materijalnih) užitaka je, dakle, jasna: mudri postupci utkani u prirodu. Ali, šta je onda sa duhovnim užicima?

Ja, naprimjer, uživam u tome što neko siroče ima šta jesti. Siroče jede hljeb, ali kakve to veze ima sa mnom? Siroče uživa u tome - dobro, ali što ja? Ovaj moj užitak čini se pomalo besmislenim i ispraznim, on nema svrhu niti razuman razlog. Međutim, ako kažemo kako u općem poretку univerzuma postoji jedan čvrst integrativni faktor i kako ukupna kreacija počiva na mudrosti, kako između nas i svih stvorenja u univerzumu postoji snažna, ontološka povezanost, onda moje zadovoljstvo u činjenju dobra drugome dobija svoj smisao. Tek tada, ja ne činim besmislicu dajući od sebe drugome. S druge strane, ako bih pretpostavio kako je moje zadovoljstvo u davanju sasvim slučajno postalo mojom osobinom, opet bi se nametnuo zaključak da ono ipak nema smisla. Jer to bi značilo kako je priroda, igrajući se sa mnom, učinila da se volim žrtvovati da bih spasio druge ljude, pa u tome uživam tek tako i ne znajući svrhu svoje požrtvovanosti ni zadovoljstvo i užitak koje mi ona donosi. Dakle, niti priroda ima smisla niti moji postupci. Tada više nije riječ o smislu, vrijednosti i cilju.

Vjerovanje u smislenost kreacije – korijen vjere u duhovne vrednote

Sva naša priča o moralnoj savjesti i tome kako čovjek jednostavno uživa u dobru, a zlo ga čini nesretnim, nema nikakvog smisla niti utemeljenosti ako se zanemari Bog i Njegovo svrhovito, mudro stvaranje koje ima svoj cilj. Naravno, ne zanemarujem niti poričem značaj ljudske savjesti, ali uz malo pojašnjenje. Naime, ja-čovjek razumijem da me je Bog stvorio čovjekom podarivši mi savjest koja će me upućivati na svrsishodno činjenje u okvirima skladnog univerzuma u kojem smo ja, starica i siroče dijelovi jednog organizma koji ima svoju svrhu, cilj i smisao, a nastali smo kao plod jedinstvene bespočetne Volje. U tom slučaju, užitak koji kušam čineći dobro bespomoćnom djetetu i žrtvujući se za njega ima svoj smisao i stvarnu utemeljenost.

○Dakle, svakom učenju, svakoj društvenoj školi mišljenja potrebne su određene duhovne ideje. Ideologija ima potrebu za izvanmaterijalnim vrijednostima čija snaga i autoritet sežu do svetosti. A sveto je ono čemu je čovjek spreman podrediti svoj individualni život, pa i sam biološki opstanak. Ne može se jedna univerzalna i obuhvatna humanistička škola mišljenja temeljiti isključivo na zajedničkim interesima, kakav je slučaj sa marksizmom naprimjer. Moraju, dakle, postojati duhovni ciljevi i vrijednosti. A bez Boga kao Onog Koji je univerzum stvorio na temeljima mudrosti, odgovornosti i svrhovitosti ne može biti govora o takvim duhovnim vrijednostima.

Oblak, vjetar, sunce, mjesec, sve se kreće
Da ti hljeba koru stekneš i nemarno ne pojedeš.

„Zar ne vidite kako vam je Bog potčinio sve što je na nebesima i na Zemlji“

Učenje koje baštini citirani stih i ajet Božije Knjige naučava kako svaka čestica u univerzumu ima svoju zadaću i odgovornost. Suncu je namijenjena određena misija koju ono izvršava. Svojim kretanjem oblak također izvršava namijenjenu mu zadaću, kao i vjetar. Stablo jabuke izvršava svoju misiju dajući plodove. E jedno takvo učenje može i čovjeka držati odgovornim. Čovjek je odgovorno biće, a njegova odgovornost dio svekolikog oceana odgovornosti univerzuma. A učenja koja ni u čemu ne vide svrhu i cilj, niti živa i neživa bića smatraju poslanim i odgovornim, pojam obaveze i odgovornosti vezuju samo za čovjeka, nastojeći ga uvjeriti kako je on odgovoran i zadužen za sve, te mora biti spreman i na žrtvu. Zašto? Čemu? Rekli smo da u najboljem slučaju može kazati kako mu to predstavlja užitak, a sam užitak besmislena je igra prirode sa čovjekom.

Dakle da bi jedno učenje bilo istinskom životnom filozofijom čovjeka, potrebne su mu duhovne vrijednosti. Vjera u duhovne vrijednosti, opet, nije moguća bez vjerovanja u smislenost kreacije i njeno utemeljenje u čistoj mudrosti. Bez takvih ideja i ideala nema ni progresivnih kretanja pojedinca i zajednice.

Mladi muževi, koji tek bijahu zakoračili u bračni život, dolazili bi posljednjem Božijem Poslaniku i tražili od njega da moli za njih kako bi svojim životima posvjedočili Istinu. Dakle, čovjek je spreman žrtvovati svoj život, kad mu on nudi najviše od materijalnih užitaka, za uzvišenu ideju i ideal. Filozofija koja mu nudi tako uzvišene ideale visoko je iznad naših svakodnevnih razglabanja o humanizmu i moralnoj savjesti.

DRUŠTVENO UČENJE I SVJETONAZOR

Ono što smo do sada kazali na ovu temu moglo bi se i obrazložiti i na sljedeći način: jedno potpuno društveno učenje ili jedna ispravna ideologija potrebuje jedan misaono-filozofski sistem ali i vjerovanje, odnosno treba imati pouzdano, čvrsto, logično i argumentirano, danas bismo kazali sistematično viđenje svijeta, ali istodobno i jedno vjerovanje kao izvor odanosti i privrženosti ciljevima koji prelaze okvire ličnih interesa pojedinca. Nedostatak nekih ili većine savremenih društvenih učenja, poput egzistencijalizma, naprimjer, upravo je u tome što žele stvoriti ideologiju bez vjerovanja, bez kategorije koju bi čovjek volio više od vlastitih interesa i koju bi, u konačnici, bio spreman obožavati. Ova, dakle, učenja zadovoljavaju se isključivo filozofijom, kaneći na samo filozofskim osnovama utemeljiti obuhvatno i univerzalno učenje, što je nemoguće.

Ideologija koja se temelji isključivo na filozofiji i kojoj je strana vjera u smislu čovjekove privrženosti uzvišenom, transcendentnom cilju nije potpuna. Zagovornici ovakvih učenja ponekad pribjegavaju stvaranju imaginarnog uvjerenja nudeći ideologiju kao predmet vjerovanja. Oni osjećaju tu prazninu i svjesni su da se ideologija mora temeljiti na vjeri u viši cilj. Ukoliko ideologija sadrži i određeno vjerovanje (u transcendentno), onda može poprimiti i elemente svetog. Međutim, ako ideologija u svojoj sadržini nema vjerovanje, nego se ona sama kao jedan sistem mišljenja pokušava nametnuti kao predmet vjerovanja (obožavanja), takvo što ne bi imalo razumsku utemeljenost. Naravno, takva vrsta uvjerenja može se samo (silom) nametnuti pa i prihvatiti u životnoj praksi, ali ne na temelju zdravog razuma i, čovjeku imanentnog, logičkog rasuđivanja.

Ranije smo kazali kako „društveno učenje ili škola mišljenja označava jedan integralan praktični misaoni sistem“. Nije to, dakle, jedan isključivo teorijski sistem mišljenja. Kazano jezikom filozofije, teorijski sistem mišljenja označava promišljanje o onome što jeste. Tako je Aristotelova fizika, naprimjer, jedan teorijski sistem mišljenja. To je način mišljenja o tome kako jest ono što jest. Newtonova teorija također je jedan teorijski sistem mišljenja.

Ali praktičan sistem mišljenja je sistem promišljanja o onome što treba biti. Naši preci bi ovo označili kao „djelatnu mudrost/teozofiju“ (hikmah amali). Oni su mudrost dijelili na spekulativnu (nazari) i djelatnu. Tako bi spekulativnom mudrošću smatrali spoznaju i ispravnu percepciju o onome što jeste, a djelatna ili praktična mudrost je ispravno spoznavanje o tome kako nešto treba biti. Prema tome, škola mišljenja ili društveno učenje predstavlja sistem znanja o tome kako nešto treba biti. To bi učenje trebalo podučiti čovjeka i zajednicu kakvi bi trebali biti.

VJEROVANJE I ČOVJEKOVO SAVRŠENSTVO

U vezi sa raspravom o cilju i vjerovanju, sa stanovišta islama, nameće se jedno temeljno pitanje. Šta to u islamu označava pojam vjerovanje (iman)? Koje je značenje ovog pojma, koji je vidljiv na brojnim stranicama Kur'ana i predstavlja osovinu svih kur'anskih tema?

Svakako, u Kur'anu je na prvom mjestu vjerovanje u Boga, a onda slijedi i vjerovanje u meleke, poslanike, Sudnji dan.

U osnovi, da li sa stanovišta islama vjerovanje samo po sebi predstavlja cilj za čovjeka ili je, pak, sredstvo za ostvarenje drugih ciljeva? Naravno, naglašavam kako ovim mislimo na cilj i sredstvo za čovjeka, ne na Božiji cilj ili sredstvo za ostvarenje Božijih ciljeva. Mislimo, dakle, na ljudske ciljeve, odnosno ljudske vrline.

Da li vjerovanje, samo po sebi, predstavlja ljudsku vrlinu i ideal? Poziva li islam čovjeka vjerovanju jer je ono u načelu ljudska vrlina, jer između pojmova vjerovanje i vrlina stoji znak jednakosti? Ili vjerovanju poziva zato

što ono polučuje posljedice koje čovjeku donose dobro, pa je vjerovanje čovjeku korisno.

Filozofi bi ovako postavili ovo pitanje:

Je li vjerovanje za čovjeka dobro ili korist? Jer postoji razlika između onoga što je dobro i onoga što je korist. Dobro je ono što samo po sebi jeste vrlina i ideal. To je ono što čovjek želi zbog njega samog, ne radi drugog cilja. A korisno je ono što je dobro zbog posljedica koje donosi, tj. predstavlja uvod u neko dobro.

Ovo pitanje neizostavno treba rasvijetliti u okviru spoznavanja i sagledavanja islama kao učenja i ideologije. Potrebno je, dakle, razjasniti da li, sa aspekta islama, vjerovanje samo po sebi predstavlja cilj, svrhu i ideal za čovjeka, ili islam poziva vjerovanju jer ono, bez sagledavanja njegovih posljedica i plodova, pa čak i ako nema nikakvu posljedicu, predstavlja dobro. Ili je dobro (čitaj: cilj) nešto drugo ali vjerovanje polučuje to dobro, pa je čovjek stoga i pozvan da vjeruje. Jer, obično se i govori o pozitivnim učincima i korisnostima vjerovanja. Tako, naprimjer, kažemo: da čovjek koji vjeruje posjeduje unutarnji mir, pa ga ni nesreće ne mogu uznemiriti. Ako su članovi jednog društva vjernici, onda će njihovi odnosi biti utemeljeni na međusobnom povjerenju i činit će dobro jedni drugima, a ne zlo. Nema sumnje da ovo jesu neke od posljedica vjerovanja, ali naše pitanje i dalje ostaje bez odgovora.

Dakle, je li vjerovanje dobro zato što polučuje dobro ili je samo po sebi dobro, vrlina i blagostanje za čovjeka?

Ovdje dolazimo do još jednog pitanja. Naime, pitamo se u čemu je uopće vrlina i savršenstvo čovjeka. Jer, da bismo razaznali je li vjerovanje eo ipso vrlina i dobro ili je uvod u vrlinu, prvo moramo odgovoriti na pitanje u čemu je čovjekova vrlina.

Šta je čovjekovo savršenstvo ?

Definirati čovjekovo savršenstvo nemjerljivo je teže nego dati odgovor na pitanje o savršenstvu bilo čega drugog. Ovo je jedna od nepoznanica o čovjeku.

Savršenstvo većine stvari u univerzumu prilično je lahko definirati. Ako nas neko pita kakva je to savršena jabuka, kazat ćemo bez dvoumljenja da je to lahko pitanje, jer ono po čemu jabuka jeste jabuka jesu njen okus, mehkoća, boja i oblik. Pa ćemo kazati da je savršena jabuka ona koja je lijepe boje i izgleda, ukusna, ugodnog mirisa i mehka.

Savršenu kuću je također lahko definirati. Ali savršenog čovjeka je uistinu teško definirati. Zato je potrebno osvrnuti se na različite stavove i teorije o ovom pitanju, eda bi mogli utvrditi koja od tih teorija je tačna. A ako to ne budemo kadri, možemo bar ustanoviti koja je bliža kur'anskom stanovištu o ovom pitanju.

Različite teorije o savršenom čovjeku

a) Savršen čovjek je onaj koji posjeduje prirodne blagodati

Prva definicija savršenog čovjeka mogla bi glasiti ovako: 'Savršen je onaj čovjek koji je u najvećoj mogućoj mjeri opskrbljen blagodatima prirode, odnosno svijeta koji ga okružuje.'

Kritika ove teorije

Jasno je da je spomenuta definicija pogrešna. Savršenstvo čovjeka ne postiže se okorištenjem stvarima iz vanjskog svijeta. Zašto?

Prvo, mi na ovaj način ne definiramo nijednu stvar ili biće. Nikada nećemo kazati kako je savršen konj onaj koji posjeduje više hrane, naprimjer. Jer konja uzimamo u razmatranje gledajući na njegove osobenosti i specifičnosti njegova položaja, te utvrđujemo koje bi to osobine trebao imati.

Ili nećemo kazati da je savršena ona jabuka koja se više okoristila sunčevom svjetlošću, zrakom i sl.

Drugo, ljudskoj svijesti je neprihvatljivo to da savršen čovjek znači čovjek koji se najviše okoristio prirodnim dobrima. Ako neko čitav svoj život posveti stjecanju materijalnih dobara, jelu, piću i udobnom spavanju, dok drugi čovjek živi skromno i njegov skromni život ima svoj smisao (suosjećanje sa siromašnima, sloboda, požrtvovanje, nepristajanje na robovanje ovome svijetu...), možemo li kazati kako je prvi savršen, a drugi manjkav i nepotpun čovjek?

Takvom tvrdnjom ponizili bismo čovjeka i reducirali ga na nivo koji je niži čak i od životinjskog. Jer ni vrijednost životinje ne mjerimo količinom hrane koju pojede. Ali ako pažljivije razmotrimo trenutno stanje ljudske zajednice, vidjet ćemo da ljudi, uglavnom, jedni o drugima prosuđuju upravo na osnovu rečenog kriterija, pa dobrim smatraju sve ono što čovjeka čini imućnijim. Kao da su temeljni cilj i vrlina čovjeka u imućnosti i posjedovanju (što više) materijalnih bogatstava.

b) Savršen čovjek je onaj koji posjeduje više od blagodati budućeg svijeta.

Ipak, niko eksplicitno ne tvrdi kako je savršenstvo čovjeka u posjedovanju prirodnih bogatstava, jer to bi značilo negiranje svake vrste duhovnosti i humanog djelovanja, što bi čovjekovu požrtvovanost, naprimjer činilo besmislenom. No, postoji mišljenje koje je prisutno u mnogim ljudskim umovima. Ono postavlja pitanje: „Ako čovjekovo savršenstvo nije u ovosvjetskom bogatstvu, nije li najbliži savršenstvu onaj čovjek koji posjeduje najviši stupanj onosvjetskog bogatstva?“

Drugim riječima, savršenstvo čovjeka jeste u maksimalnom okorištenju blagodatima života, ali to je moguće postići tek na budućem svijetu, to jest u Džennetu (Raju).

Zato običan pobožan svijet čini ibadet, kako bi na budućem svijetu imao što više blagodati. Zar činiti ibadet radi Dženneta ne znači, ustvari, činiti ibadet da bi se više imalo? Ibadet je, tada, uvod u imućnost, odnosno

sredstvo njenog postizanja. Ibn Sina u devetom poglavlju svoga Išarata kaže: „Ibadet čovjeka koji ne posjeduje spoznaju je poput rada nadničara, s tim što nadničar radi da bi dobio novčanu naknadu i nije spreman raditi besplatno, dok čovjek bez spoznaje čini ibadet da bi dobio onosvjetsku naknadu.“

Kako god, savršenstvo čovjeka opet se vraća na pitanje njegove imućnosti, mada ne ovosvjetske, nego imućnosti na budućem svijetu.

Kritika ove teorije

Sa stanovišta logike islama izvjesno je kako ibadet koji se čini radi onosvjetske koristi (postizanja onosvjetskih blagodati) jeste dobrano manjkav. Odnosno, ibadet je jedino utoliko što čovjek njime želi nešto od Boga, pa mu je Bog na neki način sredstvo postizanja cilja i njegova pažnja usmjerena Bogu određena je tek željom za Džennetom i onosvjetskom nagradom.

Čovjek koji tako čini ibadet, poštuje Božiju zapovijed kako bi mu Bog podario buduću svijet. To jeste ibadet, ali onaj ibadet u kojem je Bog samo sredstvo. Hazreti Ali u „Stazi rječitosti“ o ovome kaže: „Neki ljudi služe Bogu iz želje za nagradom. To je ibadet trgovaca (prema jednoj inačici – nadničara). Neki služe Boga iz straha. To je ibadet robova. A neki služe Bogu iz zahvalnosti. (prema nekim inačicama: iz ljubavi) i to je ibadet slobodnih ljudi.“ Još jedna poznata hazreti Alijeva izreka vrlo eksplicitno govori o ovom pitanju: „Bože moj! Ja Ti ne služim iz straha od Vatre Tvoje, niti iz želje za Džennetom Tvojim, već Te nađoh dostojnim ibadeta, pa Ti zato ibadet činim.“

Na temelju rečenog možemo zaključiti kako teorija o savršenom čovjeku kao čovjeku koji uživa najviši nivo blagodati, makar i onosvjetskih, ne može se prihvatiti. Vidjeli smo da čak i ibadet radi onosvjetske obdarenosti blagodatima predstavlja najniži oblik bogoštovlja.

Dakle, ne možemo kazati kako je savršen čovjek onaj koji ima više od drugih ljudi.

Postoje i druge teorije o ovom pitanju a sve njih možemo podijeliti na materijalističke i duhovne. Ove prve uglavnom se opet svode na pitanje imućnosti čovjeka.

Stoga, osvrnimo se malo na one teorije koje se pozivaju na duhovnu dimenziju ljudskog bića.

Stav gnostika

Općenito, sam pojam „savršen čovjek“ nastao je u tradiciji gnostika, a skoro sa izvjesnom sigurnošću može se kazati kako su oni opet ovaj pojam crpili iz religijskog nauka, od pojma prvog čovjeka (al-insan al-awwal), tj. Adema, ili općenito od pojma nabiyy i waliyy, do pojma savršenog čovjeka s kraja vremena (insan al-kamil ahir al-zaman, tj. Mehdi Ma'ud)

Svi ovi pojmovi u osnovi su imanentni svim religijskim predajama. Francuski autor Masinjon Louis Masignon (Masinjon) u svojoj knjizi

„Savršen čovjek u islamu“ navodi: „Teorija o savršenom čovjeku nije grčko-helenska zaostavština, jer grčka filozofija uopće i ne spominje ovo pitanje.“

U muslimanskom svijetu gnostici su aktualizirali pitanje savršenog čovjeka, a među njima se u ovom pogledu ističe Ibn Arebi. I drugi autori su posvećivali svoje poslanice ovoj temi, pa tako djela s ovim naslovom (Insani kamil) nalazimo kod autora poput Abdul Kerima Deylija, Azizuddina Nasfija, Sejjida Muhammeda Barqa'ija (brat čuvenog Mirza Sejjida Hasana Barqa'ija)

Gnostici, shodno svom interpretativnom pravcu, imaju sasvim jasnu teoriju o čovjekovom savršenstvu i savršenom čovjeku, makar ona nerijetko i ne bila prihvaćena kod drugih ljudi. U vezi s ovim, oni prosuđuju bez ikakva kolebanja i imaju izuzetno zanimljivo tumačenje. Oni vjeruju da ima samo jedna zbilja – Bog i sve drugo je samo odsjaj, dokaz i sjenka te jedine Zbilje. Ako i prihvataju, bar u egzoterijskom smislu, zbiljnost nečega mimo Boga, onda je to samo snagom povezanosti te zbilje s Bogom Uzvišenim. Za gnostika, sve stvari su djela, atributi i imena Božija, a ako stvari vidimo naspram Boga smatrajući kako je On jedno, a ostale stvari drugo“ to je znak da živimo u nevjerstvu, mnogoboštvu, neznanju i apsolutnoj zasljepljenosti, pa ako umremo u takvom stanju, umrli smo u tmini, ne spoznavši zbilju.

Čovjek je savršen onda kada spozna zbilju dosegnuvši je. Kod gnostika nalazimo pojam „dosezanja Istine“ (wusul bi hakk) što nikako ne znači inkarnaciju Boga u čovjeku (hulul al-hakk fi insan). Jer, nemoguće je da Bog Uzvišeni inkarnira ili se sjedini sa stvorenim. Gnostici ne vjeruju u postojanje drugoga.

Šabestari o tome kaže:

Hulul i itihad ovdje su nemogući
Jer sjedinjenje govori o dvojini.

Ako kažemo hulul, znači da prihvatamo postojanje drugoga, mimo Boga, što je nedopustivo bogohuljenje i širk. A ako kažemo itihad, opet ukazujemo na dvoje koje se sjedinjuju. Gnostik nijednu stvar ne drži stvarnom da bi je mogao priznati kao drugo.

Za njega stvoreno znači isijavanje, emanaciju, a stvaranje je, ustvari, manifestiranje.

Stoga, značenje dosezanja Istine (Boga) jeste utrnuće u Njemu (fena fihi).

A utrnuće znači to da čovjek dosegne stupanj na kojem percipira (spozna) i motri Istinu – Zbilju onakvom kakva jeste.

I kada percipira sebe, toj percepciji prethodi spoznaja Njega, koja je ispred svega: „Ne vidim ništa a da prije toga i poslije toga i s tim samim ne vidim Boga.“

Za čovjeka koji je dosegnuo ovaj položaj ne postoji više nikakvo „ja“ niti mi. To je utrnuće potpuno.

Znači gnostici u načelu tvrde kako Zbilja jeste samo jedna, a sve što osim Njega postoji nije „drugo“ nego samo izrazi, imena, atributi i emanati Njegovi. Savršenstvo čovjeka je u dosezanju Istine – Zbilje, a to znači

dosezanje položaja potpune svijesti i stanja u kojem u svemu i uz sve vidi Njega. „On je s vama, gdje god da ste.“ Dakle, vidjeti sa svim i prije svega Njega a sve ostalo vidjeti ovisnim o Njemu, pa tako i sebe. To je stanje u kojem više nikakvo „ja“ ne postoji. To je upravo značenje utrnuća o kojem gnostici govore. I ako čovjek postigne ovo stanje i ozbilji takvo utrnuće, rekli bi gnostici, postaje prostom rukom Božijom (jed Allah al-basitah). Gnostici vjeruju u ozbiljivost ovog stanja. Put stizanja ovom cilju oni nazivaju suluk ili seyri ila –Allah ili suluk ila Allah – put k Bogu. (Mi običavamo koristiti pojam taqarrub – približavanje – primicanje).

Kako vjeruju u put, kretanje ka Bogu i savladavanje postaja približenja za koje postoji poseban poredak - poput prostornih dionica puta za koje znamo da nije moguće savladati predstojeću dionicu bez savladavanja njoj predhodeće - u 'irfanu su definirane određene postaje čije postepeno savladavanje dovodi čovjeka Istini. Sa stanovišta gnostika, savršenstvo čovjeka sasvim je jasno. Čovjek koji nije dosegao Istinu manjkav je i nepotpun ili jednostavno „nije stigao – nije sazio“.

I čovječnost čovjeka, odnosno njegova temeljna i izvorna nadarenost, upravo je njegova primordijalna pripravljenost za spoznavanje i konačno dosezanje Istine. Onaj ko ne dosegne istinu zaostao je na putu čovjeka u sebi.

Gnostici će kazati još i to da je prijevozno sredstvo na ovome putovanju srce, a ne mišljenje ili filozofija...

Prema mišljenju gnostika, svaka druga vrlina kao izraz savršenstva izvire iz rečenog dosezanja Istine. Sve drugo vrlina je samo ukoliko predstavlja put koji vodi Istini ili je plod stizanja do cilja. Je li isposnička pobožnost vrlina? Da, reći će gnostik, jer je uvjet ovog putovanja. Je li skrušenost vrlina? Da, jer je i to jedan od uvjeta. Moralne odlike, upućivanje, savjetovanje, plodovi su ovog putovanja. A kada čovjek dosegne Istinu, on biva manifestacijom jednog od imena Božijih - Al-Hadi (Upućivač) pa upućuje i vodi druge.

Za gnostika, dakle, nema nikakve dvojbe oko toga da je savršen čovjek onaj koji je dosegao Istinu, a Istina je samo jedna.

Stav teozofa

Filozofi božanske filozofije i teozofi drugačije gledaju na savršenstvo čovjeka. Njihova definicija savršenog čovjeka donekle se razlikuje od one gnostičke.

U interpretaciji teozofa, kao ni u filozofiji, ne govori se o jednoći Istine, njenom dosezanju, putu k Istini i utrnuću u Istini. Bar ne na način koji nalazimo u nauku gnostika. Sa stanovišta filozofa, savršenstvo čovjeka je u dvjema stvarima: Prvo je spoznaja istina (zbilja) ili, drugim riječima, mudrost – hikmah (riječ znanje – 'ilm nije sinonim ovom pojmu)

Gnostici kažu – istina, ili zbilja (hakikah), a teozofi kažu – mudrost (hikmah) kao spoznaja istina (zbilja) stvari onakvih kakve jesu i spoznaja općeg poretka Bitka (univerzuma) kakav on jeste. Svakako spoznaja partikularija nije mudrost (hikmah), nego se time bavi znanost, odnosno

različite znanstvene discipline ('ulum). Naprimjer, osobine jabuke su predmetom nauke, ne mudrosti. Poznavanje partikularia jeste znanje poput znanja koje vozač taksija posjeduje o svim ulicama i sokacima Teherana, naprimjer. No, isti taj vozač taksija možda ne poznaje neke opće karakteristike ovog grada. On, možda, ne zna odakle se Teheran snabdijeva vodom ili električnom energijom; ne poznaje način upravljanja gradom ili vođenje komunalnih poslova i drugo.

Teozof ili mudrac vidi savršenstvo čovjekovo u općoj, generalnoj spoznaji svijeta, ispravnoj i tačnoj spoznaji na način da je on jedan znani ili znanstveni svijet (alem 'ilmi). Odnosno, savršen čovjek je onaj koji se poistovjeti sa realnim svijetom koji jeste spoznati svijet.

Tako u definiciji mudrosti kažu: „Mudrost je to da čovjek postane znanstvenim svijetom, inteligibilnim svijetom, koji u potpunosti odgovara (podudaran je) realnom – vanjskome svijetu.“

Sadržaj

Socijalna evolucija čovjeka	2
POJAM EVOLUCIJE I SOCIJALNA EVOLUCIJA ČOVJEKA U PROŠLOSTI.....	2
ŠTA JE EVOLUCIJA?	4
Pitanje bida'a	6
Socijalna evolucija u prošlosti.....	6
Odnosi među ljudima	8
Primjer prvi: Brzina.....	9
Primjer drugi: Sredstva masovnog komuniciranja	9
Odnos čovjeka prema sebi	10
Uloga vjere i vjerovjesnika u evoluciji kroz povijest	11
Pitanja i odgovori	11
Različiti stavovi o budućnosti čovjeka.....	13
Pesimizam i beznade glede čovjekove prirode i budućnosti čovječanstva	14
Marksistička teorija	14
Stav islama.....	16
Pitanja i odgovori	20
CILJ ŽIVOTA	22
CILJ STVARANJA I SLANJA VJEROVJESNIKA	22
RAZLIČITE TEORIJE O SREĆI ČOVJEKA.....	23
Veće okorištenje darovima prirode.....	23
Savršenstvo čovjeka je u ljepoti	23
Savršenstvo čovjeka je u moći	23
KORIJENI INDIVIDUALNOG I DRUŠTVENOG MORALA.....	24
RAZLIČITE TEORIJE O KORIJENIMA DRUŠTVENOG MORALA	24
1. Raselova teorija: Individualni interesi	24
Kritika ove teorije	25
2. Privatna svojina	25
Kritika ove teorije	26
Društvo ima potrebu za duhovnim vrijednostima.....	28
Pojam vrijednosti	28
Povezanost duhovnih vrijednosti sa vjerom u Boga	29
Odgovornost kao duhovna vrijednost u humanističkom učenju	29
Kritika ove teorije.....	30
Može li savjest biti korijen (izvor) odgovornosti?	31
Vjerovanje u smislenost kreacije – korijen vjere u duhovne vrednote ..	33
DRUŠTVENO UČENJE I SVJETONAZOR.....	34
VJEROVANJE I ČOVJEKOVO SAVRŠENSTVO	35
Šta je čovjekovo savršenstvo ?	36
Različite teorije o savršenom čovjeku.....	37
Kritika ove teorije	37
Stav gnostika	38
Stav teozofa	40

